
Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie

ZBORNÍK ZO SEMINÁRA

editori

Juraj Marušiak

Michaela Ferencová

ÚSTAV POLITICKÝCH VIED SAV
VEDA, VYDAVATELSTVO SAV

Bratislava 2005

Recenzenti:

Prof. PhDr. Ján Botík, CSc.
Mgr. Balázs Jarábik

Kolektív autorov:

Mgr. Juraj Benko, RNDr., Mgr. Tatiana Bužeková, PhD., PhDr. Alexander Duleba, CSc., Mgr. Michaela Ferencová (ed.), Mgr. Andrej Findor, Mgr. Gabriela Gregušová, PhD., PhDr. Peter Juza, CSc. PhD., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Zuzana Kusá, CSc., Mgr. Juraj Marušiak, PhD. (ed.), Mgr. Miroslav Michela, PhDr. Zuzana Poláčková, CSc., MUDr., JUDr. Daniel Šmihula, PhD., Mgr. Adrián Tokár, PhDr. Peter Weiss, CSc., Mgr. Marína Zavacká, PhD.

ÚSTAV POLITICKÝCH VIED
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Edícia
MONOGRAFIE A ŠTÚDIE

Zväzok 2

Obsah

Úvod
Mgr. Juraj Marušiak, PhD. – Mgr. Michaela Ferencová 7

Metodologické otázky výskumu premien kolektívnych
a osobnostných identít
PhDr. Zuzana Kusá, CSc. 10

Konstruktivistické a esencialistické prístupy k etnickej identite.
Prehľad teórií a problém konceptu identity
Mgr. Michaela Ferencová 31

Čo je „identita“?
Mgr. Andrej Findor 43

Sociálna / kolektívna pamäť a stereotypy – k niektorým metodologickým
a teminologickým problémom
PhDr. Eva Krekovičová, DrSc. 51

K problematike postkomunistickej identity
PhDr. Peter Weiss, CSc. 66

Kresťanská identita obyvateľov slovenského vidieka a ich postoje k ľudovým
nadprirodzeným predstavám: spontánna konfrontácia kresťanských
a poverových predstáv
RNDr., Mgr. Tatiana Bužeková, PhD. 77

Príslušnosť k impériu – zabúdaná oblasť identity
MUDr., JUDr. Daniel Šmihula, PhD. 93

Občianstvo Európskej únie – identita v európskom verejnom priestore?
Pohľad právnika spoza bašty normatívnej teórie
Mgr. Adrián Tokár 97

Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied vydáva túto publikáciu ako čiastkový výsledok riešenia úlohy číslo 2003 SP 51/028 09 00/028 09 12 Transformácie identít v súčasnom a historickom kontexte Slovenska so zreteľom na integračné procesy štátneho programu výskumu a vývoja[®] Realizácia vynikajúcich projektov na podporu profesionálneho rastu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja.
Vedúci úlohy: Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
Táto publikácia je určená pre potreby riešiteľov úlohy, decíznu sféru a Slovenskú akadémiu vied.

© Juraj Benko, Tatiana Bužeková, Alexander Duleba, Michaela Ferencová (ed.), Andrej Findor, Gabriela Gregušová, Peter Juza, Eva Krekovičová, Zuzana Kusá, Juraj Marušiak (ed.), Miroslav Michela, Zuzana Poláčková, Daniel Šmihula, Adrián Tokár, Peter Weiss, Marina Zavacká, 2005

Minulé i súčasné otázky rusínskej identity PhDr. Alexander Duleba, CSc.	107
Svätoštefanská idea a jej odraz vo formovaní identít obyvateľstva na Slovensku Mgr. Miroslav Michela	119
Formovanie socialistického triedneho vedomia a identity na Slovensku po prvej svetovej vojne Mgr. Juraj Benko	126
Nový režim a jeho nový človek Mgr. Marína Zavacká, PhD.	132
Rakúska štátna identita ako štruktúrovaný pojem. Niekoľko poznámok k formovaniu rakúskej identity v 20. storočí PhDr. Zuzana Poláčková, CSc.	136
Jazyková otázka v súčasnom Bielorusku a problematika formovania národnej identity Mgr. Juraj Marušiak, PhD.	151
Historické formovanie identity a postkomunistická realita v Uzbekistane PhDr. Peter Juza, CSc. PhD.	185
Národná identita Čiňanov na Slovensku Mgr. Gabriela Gregušová, PhD.	196
Summary	207
Autori a zostavovatelia	220

Úvod

JURAJ MARUŠIAK – MICHAELA FERENCOVÁ

Predkladaný zborník *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie* bol realizovaný v rámci úlohy *Transformácie identít v historickom a súčasnom kontexte Slovenska so zreteľom na integračné procesy štátneho programu výskumu a vývoja*, zameraného na rozvoj mladých pracovníkov vedy a výskumu. Zborník obsahuje príspevky z rovnomenného seminára, ktorý sa konal 11. februára 2004 v Bratislave, upravené do podoby štúdií. Uvedené štúdie patria medzi výsledky prác členov riešiteľského tímu, pozostávajúceho predovšetkým z mladých vedeckých a odborných pracovníkov, resp. doktorandov.

Úloha nadväzuje na predchádzajúce projekty v oblasti identít, integračných procesov a problematiky menšín, realizované na pôde Ústavu politických vied, Historického ústavu a Ústavu etnológie SAV po roku 1990. Cieľom úlohy i predkladaného zborníka je prehĺbenie integrácie a súčinnosti mladých odborníkov, ktorí sa venujú problematike výskumu kolektívnych identít, pôsobiacich v oblasti politológie, histórie, etnológie, medzinárodných vzťahov, ekonómie a práva. Zámerom riešiteľského tímu je analýza historickej postupnosti vývoja identít na Slovensku s dôrazom na 20. storočie a súčasnosť, analýza teritoriálnych a vecných väzieb vývoja jednotlivých identít v súvislosti s celkovým politickým, ekonomickým, kultúrnym a sociálnym vývojom Slovenska a formulovanie parciálnych záverov identifikačných procesov na Slovensku v skúmanom období a v skúmaných oblastiach. Úloha vrátane predkladanej publikácie je však zároveň aj praktickým príkladom integrácie, ale aj konfrontácie výskumného potenciálu doktorandov a mladých pracovníkov výskumu a vývoja so skúsenosťami ich starších kolegov.

Cieľom seminára bolo prediskutovať možné prístupy k problematike identít a sformulovať teoretické východiská pre riešenie štátnej úlohy. Ukázalo sa, že popri iných teoretických a metodologických otázkach je potrebné venovať pozornosť samotnému pojmu „identita“, ktorý je kľúčovým termínom projektu. Nie je to čisto terminologický problém, v skutočnosti ide o základný metodologický problém všetkých výskumov, ktorých cieľom je zmapovať a vysvetliť procesy súvisiace s identifikáciou.

„Identita“ je abstraktný pojem, ktorý má mnoho významov a môže sa pod ním skrývať mnoho výskumných otázok. Identita, nech už jej presná definícia

zníe akokoľvek, nie je priamo pozorovateľným javom. V prípade identity je dokonca korektnejšie hovoriť o súbore teoretických konceptov než o jednoduchom sociálnom jave. Ak teda máme v úmysle skúmať „identitu“, je potrebné vopred definovať, na ktoré konkrétne, priamo pozorovateľné javy bude plánovaný výskum zameraný. Uvažujúc o tomto pojme, nemožno automaticky odmietnuť ani radikálnejšie položenú otázku, či je vôbec koncept identity efektívne použiteľným metodologickým nástrojom pri uchopení reality a či tento pojem nie je len neužitočnou metaforou.

Vzhľadom na absenciu psychológov v riešiteľskom tíme, čiastkové výskumy jednotlivých riešiteľov nemajú ambície vysvetliť, ako si jednotlivci vytvárajú predstavu o sebe ako konzistentnej osobnosti, ale skôr odpovedať na otázku, ako sa ľudia identifikujú s určitými skupinami. Tento fakt predurčuje zameranie projektu na výskum kolektívnych identít, resp. procesov identifikácie s rôznymi sociálnymi skupinami.

Veľmi zjednodušene by kolektívna identita, ak zotrváme pri používaní termínu „identita“, mohla byť definovaná ako pocit alebo vedomie príslušnosti jednotlivca k určitej skupine. Keď hovoríme o pocite alebo vedomí jednotlivca, znamená to, že máme do činenia so subjektívnym javom. Ak teda skúmame identitu či identifikáciu, naša pozornosť sa musí nutne zamerať na sebainterpretáciu jednotlivcov, prípadne ich pohľad na iné osoby. Z týchto tvrdení vyplýva, že predmetom výskumu zameraného na problematiku identifikácií sú výroky ľudí a ich prípadné konanie súvisiace s týmito vyjadreniami. Je však problematiqué nazdávať sa, že ľudia majú konzistentný systém predstáv o vlastnej osobe či explicitne sformulované kritériá, ktoré musia spĺňať jednotlivci patriaci k určitej skupine. Identifikácia je skôr situačný proces. Inými slovami, jednotlivci v určitých situáciách zaraďujú seba a iných do určitých, im známych kategórií.

Dôležitosť jednotlivých kategórií identifikácie sa v priebehu času môže meniť. Niektoré kategórie môžu po určitom čase stratiť prioritu či dokonca zaniknúť, iné môžu vzniknúť alebo získať dôležitejšie miesto v hierarchii. Inštitúcie, či už lokálne, štátne alebo nadnárodné, majú výrazný podiel na zavádzaní určitých kategórií do verejného života, ako aj na ich reprodukcii. Každý štát či politický režim preferuje a zdôrazňuje určité kategórie. Vznikom a zánikom štátov, politických režimov alebo nadnárodných štruktúr sa môže výrazne zmeniť hierarchia kategórií. Aký je však skutočný dosah politických zmien na kategorizáciu, to už je otázka pre empirické výskumy.

Politické zmeny v roku 1989 a vznik nezávislej Slovenskej republiky roku 1993 znamenali zásadný prelom vo formovaní identity krajiny ako subjektu a zároveň objektu politických, ekonomických, sociálnych a kultúrnych procesov vo svete, ako aj kolektívnych (národných, etnických, kultúrnych, regionálnych, konfesijných, rodových a spoločenských) a osobnostných identít

v špecifických politických, spoločenských, historických, kultúrnych a jazykových podmienkach.

Novým impulzom, ktorý podstatným spôsobom ovplyvnil formovanie kolektívnych i osobnostných identít obyvateľov Slovenska, sa stal vstup SR do dvoch veľkých integračných zoskupení – Európskej únie (EÚ) a Severoatlantickej aliancie (NATO). Slovensko, jeho občania rovnako ako predstavitelia politických elít, musia nanovo prehodnotiť úlohu svojho štátu vo svete. Vstupom do uvedených zoskupení, ktoré v súčasnosti zohrávajú vo svetovej politike pri prijímaní rozhodnutí globálneho významu dôležitú, ak nie rozhodujúcu úlohu, SR sa z pasívneho „konzumenta“ svetovej bezpečnosti v rámci NATO i politiky EÚ zmenila na ich spolutvorcu. SR tak prebrala spoluzodpovednosť za prijímanie i realizáciu politiky oboch euroatlantických integračných štruktúr. V omnoho väčšej miere bude musieť reagovať na politické, ekonomické, bezpečnostné i sociálne procesy prebiehajúce nielen v jej bezprostrednom okolí, t. j. v úzko chápanom rámci strednej Európy, ale aj v euroatlantickom a globálnom kontexte. Aby boli relevantné inštitúcie SR schopné rozhodovať kvalifikovane a v súlade s národno-štátnymi záujmami, t. j. so záujmami väčšiny obyvateľstva, potrebujú disponovať adekvátnymi informáciami o charaktere, príčinách a dôsledkoch spomínaných procesov. Vstup Slovenska do euroatlantických štruktúr v roku 2004 vyvolal potrebu redefinície národno-štátnych záujmov Slovenskej republiky s cieľom zabezpečiť v nových podmienkach ekonomický a sociálny rozvoj, bezpečnosť, ochranu ľudských práv a občianskych slobôd i slobodný kultúrny a duchovný rozvoj jej obyvateľov. Z uvedených dôvodov bolo nutné, aby sa riešiteľský tím zaoberal aj širšími medzinárodnými, resp. geopolitickými súvislosťami postavenia SR a vývojom nielen vo vnútroštátnom, resp. regionálnom kontexte Slovenska, ale aj v kontexte globálnych procesov a udalostí vo vzdialených štátoch a regiónoch.

Záver

Po zániku Rakúsko-Uhorskej monarchie a vzniku nástupníckych štátov stratilo Rakúsko po prehratej vojne svoje dominantné postavenie v tomto priestore a muselo sa vyrovnávať s veľkou stratou obyvateľstva a územia. Rakúsko je „štát, ktorý nikto nechcel“ alebo Rakúsko je „to, čo zostalo“ – boli prívlastky, ktorými ho častovali domáci aj zahraniční politici. Rakúske obyvateľstvo sa teda muselo vyrovnávať nielen s ťažkou hospodárskou a sociálnou situáciou, ktorej museli čeliť aj ostatné nástupnícke štáty, ale bolo konfrontované s novou územnou a štátno-politickou identitou, s ktorou na rozdiel od novovzniknutých štátov (s výnimkou Maďarska, ktoré bolo v podobnej situácii) nesúhlasilo. Práve táto nová skutočnosť a neochota Rakúšanov stotožniť sa s novým územím a statusom porazeného národa spôsobili, že v Rakúsku v medzivojnovom období absentovala stabilná koncepcia zahraničnej politiky a bilaterálnych vzťahov. Jej vytvoreniu prekážali aj snahy o pripojenie sa k Nemecku – teda tzv. anšlusová vízia, ktorá dominovala v predstavách rakúskych politikov na oboch stranách politického spektra hneď od vzniku rakúskeho štátu v roku 1918. Anšlusové snahy sa však ukázali ako nereálne a neuskutočniteľné v rámci povojnových medzinárodnopolitických vzťahov. Myšlienka anšlusu predstavovala v povedomí Rakúšanov akúsi protiváhu k povojnovému „nespravodlivému“ usporiadaniu, na druhej strane však bránila nielen upevneniu rakúskej identity a vytvoreniu sa rakúskeho národného povedomia, ale prispela aj k destabilizácii politickej scény a vzniku patovej situácie, ktorá vyvrcholila v roku 1934 občianskou vojnou a nastolením autoritatívneho politického systému so stavovskými prvkami. Rakúska identita sa paradoxne upevnila až počas II. svetovej vojny v konfrontácii s nemeckým žvlom, jeho povýšenectvom a utláčateľským charakterom. Viac-menej definitívne sa rakúske národné povedomie sformovalo medzi obyvateľstvom počas okupácie štyrmi mocnosťami v rokoch 1945 – 1955. Hlavnou príčinou bolo sklamanie obyvateľstva zo použitia s Nemcami v tretej ríši a „nové“ Rakúsko sa v tomto zmysle chápalo a malo budovať ako antitéza k Rakúsku anšlusovému. Polarizácia spoločnosti, dedičstvo medzivojnového Rakúska poznačeného občianskou vojnou sa mala prekonať spoluprácou všetkých politických strán na budovaní nového Rakúska – spoločnosti založenej na všeobecnom konsenze. K upevneniu všeobecného zmierenia „prispievala“ aj rakúska historiografia a politológia, v ktorej sa o určitých problematických otázkach spojených s kľúčovými obdobiami rakúskych dejín a formovania identity a demokracie nepísalo. Až v nedávnej súčasnosti pristúpili obe vedy k prehodnocovaniu svojich postojov a venujú sa analýze otázok, ktorým sa v minulosti vyhýbali. V rakúskej spoločnosti sa tak vytvorili podmienky na upevnenie skutočného konsenzu, ktorého demokratický charakter determinuje rakúsku identitu.

Jazyková otázka v súčasnom Bielorusku a problematika formovania národnej identity

JURAJ MARUŠIAK

V národných hnutiach 19. a 20. storočia v krajinách strednej a východnej Európy zohrávala významnú úlohu jazyková otázka. Jazyk a v ňom vznikajúca kultúra sa stali kľúčovými konštitutívnymi prvkami národov, ktoré sa nemohli odvolávať na svoju historickú štátnosť. Na druhej strane, jazyk je iba jedným z prvkov, prostredníctvom ktorých sa národná identita v regióne konštruovala. Vývoj národnej identity Bielorusov v mnohých aspektoch pripomína situáciu klasického „habsburského“ nacionalizmu, keď držiteľia mocenských a majetkových privilégií mali prístup k tomu, čo Ernest Gellner označuje ako vysokú kultúru, pričom vidiecke obyvateľstvo, ktoré ešte v polovici 20. storočia tvorilo väčšinu príslušníkov bieloruského etnika, disponovalo ľudovou kultúrou a rodiacou sa vrstvou, ktorá mala ambíciu pretvoriť ju na tzv. vysokú kultúru.¹

Významnú úlohu pritom zohrávali aj iné faktory – inštitucionálne a neinštitucionálne. K neinštitucionálnym faktorom kultúrneho charakteru patrí napr. vedomie spoločnej minulosti a solidarity, aj existencia blízkych lokálnych ľudových kultúr. Pre bieloruské diskusie o identite je charakteristická existencia paralelných systémov spoločných spomienok – skutočných alebo vymyslených. Okrem toho, pri skúmaní problematiky národnej identity Bielorusov je potrebné brať do úvahy aj ďalšie – inštitucionálne faktory. Sú nimi otázka štátnosti, štátna symbolika, náboženstvo (ktorého inštitucionalizácia zohrala v historickom vývoji Bieloruska významnú úlohu), oficiálna interpretácia minulosti, z novších faktorov je súčasťou bieloruskej identity aj diskusia o zahraničnopolitickom smerovaní a širšie chápaná diskusia o civilizačnej orientácii krajiny. Predkladaný príspevok sa zaoberá iba jedným z viacerých parciálnych aspektov formovania novodobej identity bieloruského národa. Jazyková otázka sa v moderných dejinách Bieloruska, a osobitne po vzniku nezávislej Bieloruskej republiky v roku 1991, stala dôležitým politickým problémom a súčasťou procesu konštituovania bieloruského politického národa.

¹ Gellner, A.: *Národy a nacionalismus*. Praha: J. Hříbal, 1993.

Bieloruský jazyk v predmodernom období

Od 13. storočia sa ruské kniežatstvá na súčasnom území Bieloruska postupne stali súčasťou Litovského veľkokniežatstva, ktorého oficiálny názov znel Veľkokniežatstvo Litovské, Ruské a Žemaitské.² Dominantným etnikom tohto štátneho útvaru boli východní Slovania. Zaužívaným označením súčasných bieloruských území až do konca 19. storočia bolo „Litva“, resp. „Ruské zeme“³ (poľsky „Ruś, Ziemia Ruska;“ rusky, bielorusky „Rus“ na rozdiel od pojmu „Rossija“ /rusky/, resp. „Rosja“, používaného pre celé územie Ruského impéria). Pre tamojšie obyvateľstvo sa zaužívalo označenie „Licviny“ alebo „Rusiny“.⁴ Tento názov bol však etnickou kategóriou, neznamenal označenie národnej príslušnosti. Východoslovanskí obyvatelia súčasného Bieloruska boli tak vnímaní v duchu formuly „gente Rutheni, natione Poloni“ ako príslušníci poľského politického národa.⁵ Pojem Bielorusko síce existoval, ale podobne ako predchádzajúce označenia uvedeného územia a obyvateľstva definoval v prvom rade regionálnu príslušnosť, nie priestor obývaný daným etnikom, resp. označenie jeho príslušníkov.⁶

Na území Litovského veľkokniežatstva bol oficiálnym jazykom tzv. rusínsky jazyk (poľ. *język ruski*, rus. ruskij jazyk; na rozdiel od ruského jazyka – *język rosyjski* /poľ./, resp. *russkij jazyk* /rus./). Na označenie tohto jazyka sa používa viacero názvov. Uvádza sa napr. pojem „úradná slovančina,“ t.j. cirkevná slovančina s bieloruskými a ukrajinskými prvkami,⁷ niekedy používané paralelne s označením „bieloruština“,⁸ hoci v 13. – 17. storočí takýto pojem neexistoval. V Bielorusku sa častejšie hovorí o „starobieloruskom literárnom jazyku“, dobovým označením bola „prosta mova“.⁹ Tento jazyk sa používal v písomnom

² Kazakevič, A.: Vialikaje Kniastva Litouskaje jak ideaľagičnaja reaľnas'c'. In: *Arche*, č. 5 (28), 2003.

³ Katľarčuk, A.: Čamu Belarusy neapanavali litouskaj spadčyny. In: *Arche*, č. 2 (25), 2003; Nowak, Andrzej: Emigracyjne Towarzystwo Litewskie i Ziemia Ruskich (1831-1833) w laboratorium rozpadu „przednowoczesnego“ narodu Rzeczypospolitej. In: Nowak, Andrzej: *Od imperium do imperium. Spojrzenie na historię Europy Wschodniej*. Kraków: Arcana, 2004, s. 196-223.

⁴ Katľarčuk, Čamu Belarusy neapanavali..., ref. 3.

⁵ Ioffe, G.: Understanding Belarus Belarussian Identity. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, č. 8, December 2003, s. 1246.

⁶ Ioffe, Understanding Belarus, ref. 5, s. 1243-1244.

⁷ Švec, L. a kol.: *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 334.

⁸ Švec, ref. 7, s. 93.

⁹ Ivanova, S. F. – Ivanou, J. J. – Miaczkouskaja, N. B.: *Sacyjakuľturnaja prastora movy (sacyjaľnyja aspekty vyučennia belaruskaj movy)*. Minsk: Vedy, 1998. <http://www.kamunikat.net.iig.pl>

styku ako interdialekt na celom území štátu, bol teda spoločným písomným jazykom Bielorusov i Ukrajincov. Vychádzal z tradícií cirkevnej slovančiny a obsahoval mnoho prvkov miestnych dialektov, vzhľadom na sídlo metropoly kniežatstva však najmä prvkov dialektov z okolia Vilniusu, Polocka, Vitebska a Smolenska. Ďalším označením bol „litovský jazyk“. V roku 1697 tento jazyk definitívne ustupuje poľštine a jeho používanie v úradnom styku a na súdoch bolo zakázané.¹⁰

Vidiecke obyvateľstvo „Severozápadného kraja“, ako sa zvyklo územie súčasného Bieloruska označovať po deleniach Poľska na konci 18. storočia, sa vyznačovalo nízkou mierou národného povedomia. Namiesto ideologických väzieb ešte v 20. storočí na bieloruskom vidieku zohrávali pri formovaní identity rozhodujúcu úlohu zvykové väzby a kľúčovú úlohu zohrávala príslušnosť k miestu bydliska, rodine a náboženstvu. Obyvatelia sa neidentifikovali ako príslušníci konkrétneho etnika, ale ako „miestni“, resp. tunajší (tutejšyja).¹¹ V niektorých oblastiach Poľska, obývaných bieloruskou menšinou, sa táto forma sebaidentifikácie zachovala ešte v polovici 90. rokov minulého storočia.¹² V mestách malo jednoznačnú prevahu ruské, poľské a židovské obyvateľstvo, miestna aristokracia a zemianstvo podliehalo v priebehu 19. storočia rýchlemu procesu jazykovej a etnickej polonizácie. Po zrušení tzv. Brestskej únie v roku 1839 a zániku uniatskej cirkvi zaujala dominantné postavenie na území Bieloruska Ruská pravoslávna cirkev, silne etatizovaná a vnímaná cárskou administratívou o. i. aj ako nástroj asimilácie tamojšieho obyvateľstva.¹³ Rímskokatolícka cirkev, majúca silné pozície najmä v severných a západných oblastiach dnešného Bieloruska, bola vnímaná ako „poľská“ viera, kým pravoslávna zas ako „ruská“.¹⁴ Na rozdiel od iných národov, ktoré nemali vlastné centrá štátnosti alebo jej tradíciu (Slovinci, Chorváti, Slováci, Litovci, Ukrajinci), tak Bielorusi nedisponovali ani vlastnou strednou vrstvou, ani klérom, ktorý by sa mohol stať nositeľom národnej myšlienky a otvárania lokálnych komunít univerzálnym hodnotám a vzťahom. Výnimkou bola menšinová katolícka cirkev, pričom dôsledky tohto javu sa prejavujú aj v súčasnosti výraznou „nadreprezentáciou“ katolíkov v bieloruskom národnom hnutí.¹⁵

¹⁰ Ioffe, Understanding Belarus, ref. 5, s. 1260-1261.

¹¹ Radzik, R.: *Kim są Białorusini?* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002, s. 9.

¹² Ioffe, Understanding Belarus, ref. 5, s. 1244.

¹³ Kłoczowski, J. (ed.): *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 1. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000, s. 295-296.

¹⁴ Ivanova, – Ivanou, – Miaczkouskaja, *Sacyjakuľturnaja prastora...*, ref. 9.

¹⁵ Radzik, *Kim są Białorusini*, ref. 11, s. 18.

Situácia bieloruského jazyka na začiatku 20. storočia

Pôvodný „západoruský program“ bieloruských intelektuálov z druhej polovice 19. storočia, ktorý interpretoval bieloruský fenomén ako regionálne špecifikum, sa na začiatku 20. storočia transformoval na národný program. Rozvoj národnej kultúry umožnilo až zrušenie zákazu vydávania tlačených publikácií v bieloruskom jazyku. Najvýznamnejším centrom bieloruského intelektuálneho a politického života sa stal týždenník *Naša Niva* (1906 – 1915). Aktivity bieloruského národného hnutia v tomto období vyvrcholili vznikom Bieloruskej ľudovej republiky (25. 3. 1918 – 1. 1. 1919). O neskorom nástupe bieloruského národného hnutia, ktoré muselo na svojom území čeliť iným, neraz príťažlivejším konceptom národnej identity, svedčí fakt, že prvou prácou, ktorá si kládla za svoj cieľ regulovať pravopis a gramatiku bieloruského jazyka, sa stala *Belaruskaja hramatyka dla škol* Bronislava Taraškieviča, vydaná vo Vilniuse roku 1918.¹⁶

Druhé obdobie rozvoja bieloruskej kultúry pripadá na 20. roky, keď sa vládnuce kruhy v ZSSR v jednotlivých republikách opierali o domáce národne orientované komunistické elity. V 30. rokoch túto politiku tzv. korenizácie (rus. korennyj – pôvodný) vystriedala centralizačná prax, orientovaná na jazykovú a kultúrnu homogenizáciu národov, žijúcich v ZSSR. Jej súčasťou bola likvidácia národne orientovaných bieloruských elít, popravený bol o. i. aj B. Taraškievič a 90 % bieloruských spisovateľov.¹⁷ V roku 1933 komunistická moc uskutočnila reformu bieloruského pravopisu, ktorá viedla k zblíženiu bieloruského jazyka s ruským. Bieloruská emigrácia túto reformu neuznala, v bieloruštine sa doposiaľ teda používajú dva varianty spisovného jazyka – „taraškievica“ a sovietska „narkomouka“. Koncom 80. rokov 20. storočia sa časť bieloruských intelektuálov vrátila k používaniu „taraškievice“.¹⁸ Používanie týchto dvoch variantov bieloruskej gramatiky odvtedy znamená symbolický výraz podpory sovietskeho režimu, resp. autoritatívneho režimu prezidenta Aleksandra Lukašenka, odvolávajúceho sa na sovietske tradície, alebo národno-demokratickej opozície. Preto bol napr. časopis *Naša Niva* koncom 90. rokov objektom súdnych perzekúcií.

¹⁶ Barščeuskaja, N.: *Belaruskaja emigracyja – abaronca rodnaje movy*. Varšava : Katedra Belaruskaj Fijaľohii – Fakul'tet Prykladnoj Lingvistyki i Uschodneslavianskich Fijaľohijau, Varšauski Universytet, 2004. <http://www.kamunikat.net.iig.pl>

¹⁷ Białoruski ruch opozycyjny w latach 1956 – 1988. In: *Słownik Dysydentów*. <http://www.karta.org.pl/WspolneMiejsce.asp>

¹⁸ Barščeuskaja, *Belaruskaja emigracyja*, ref. 16.

Rusifikácia ako prostriedok sovietyzácie Bieloruska

Od začiatku 30. rokov, s výnimkou obdobia druhej svetovej vojny, keď časť bieloruských národne orientovaných elít spolupracovala s nemeckými okupačnými jednotkami, prebiehal na území Bieloruska intenzívny proces rusifikácie a vytlačania bieloruského jazyka z verejného života.

Situácia sa v jazykovej oblasti nezmenila ani v rokoch tzv. destalinizácie. Tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Bieloruska Michail Zimianin síce vyzýval stranícku nomenklatúru, aby komunikovala s ľuďom v jeho vlastnom jazyku, v roku 1956 na konferencii pedagógov v Taškente bolo prijaté rozhodnutie rozšíriť vyučovanie ruského jazyka na školách v neruských republikách ZSSR. Jej účastníci konštatovali, že ruský jazyk sa „stal rodným jazykom všetkých sovietskych ľudí“. Prvý tajomník ÚV Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Nikita S. Chruščov práve počas návštevy v Minsku v roku 1959 vyhlásil: „Čím skôr začneme hovoriť po rusky, tým rýchlejšie vybudujeme komunizmus.“ V tom istom čase sa začala realizovať školská reforma, ktorá vychádzala z oficiálne deklarovanej zásady dobrovoľného výberu vyučovacieho jazyka. Bieloruský jazyk sa tak na väčšine škôl stal iba jedným z vyučovaných predmetov, ovládnutie ktorého záležalo od vôle rodičov a žiakov.¹⁹ Možnosť „slobodnej voľby“ vyučovacieho jazyka však bola značne determinovaná závislosťou všetkých občanov ZSSR od politiky štátu a takisto faktom, že od znalosti ruského jazyka závisel sociálny vzostup jednotlivcov. Začiatok 60. rokov tak znamenal rýchlu rusifikáciu rozhlasu a televízie, v ruskom jazyku začali vychádzať aj dovtedy dvojjazyčné bielorusko-ruské noviny a časopisy. Namiesto oficiálne definovanej politiky „dvojjazyčnosti“ sa tak fakticky začala realizovať prax výsadného postavenia ruského jazyka. Ruský jazyk mal výsadné postavenie v masovej kultúre, ale aj v politike a v ekonomickej sfére. Stal sa jazykom, v ktorom sa v Bielorusku realizoval proces modernizácie a industrializácie. Jazyková rusifikácia sa tak realizovala v prvom rade v rýchlo rastúcich mestách a rýchlo jej podliehali najmä prisťahovalci vidieka, u ktorých sa v dôsledku existencie sovietskeho totalitného režimu konzervovali predmoderné hodnotové systémy. Bieloruský jazyk bol rýchlo vytlačený aj z väčšiny škôl. Kým v školskom roku 1955/1956 bolo v Bielorusku 95 % škôl s bieloruským vyučovacím jazykom,²⁰ roku 1985 ich počet klesol

¹⁹ Szybieka, Z.: *Historia Białorusi 1795 – 2000*. Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2002, s. 387-390.

²⁰ Barščeuskaja, *Belaruskaja emigracyja*, ref. 16. Aj tieto oficiálne údaje však bývajú často spochybňované, v mnohých z tzv. bieloruských škôl sa v skutočnosti v bieloruskom jazyku vyučovala iba menšia časť predmetov.

na 23 %.²¹ Aj s dielami bieloruskej literárnej klasiky sa mládež oboznamovala v ruskom preklade.²² Sociokultúrne priestory bieloruského jazyka sa tak ku koncu 80. rokov zredukovali na agrárny vidiek a úzky okruh národne orientovaných intelektuálov, pôsobiacich spravidla v humanitných vedách.

Hoci z hľadiska prevahy „pôvodného“ obyvateľstva, resp. príslušníkov „titulárneho národa“ zaujímalo podľa sčítania obyvateľstva rok 1989 Bielorusko v rámci ZSSR popredné miesto (78 % Bielorusov), pred ním sa umiestnilo iba Arménsko (96 % Arménov) a Litva (80 % Litovcov),²³ Bielorusko spomedzi sovietskych republík zaujímalo prvé miesto z hľadiska používania ruského jazyka. Iba 65 % všetkého obyvateľstva republiky považovalo bieloruštinu za svoj rodný jazyk.²⁴ Ani tento údaj však nevypovedá o reálnom rozšírení bieloruského jazyka.

Bieloruské obyvateľstvo procesy soviétizácie a jazykovej rusifikácie prijímalo pasívne. Absencia demokratických tradícií a intenzita represálií spôsobovali, že národne orientovaná opozícia i hnutie za obranu ľudských práv malo v krajine veľmi slabé pozície. Preto malo Bielorusko povest „vzorovej“ sovietskej republiky z hľadiska vernosti a lojality obyvateľstva.²⁵ Alternatívne skupiny sa začali aktivizovať až počas tzv. perestrojky v druhej polovici 80. rokov, aj to so značným oneskorením za ostatnými republikami v európskej časti ZSSR a Kaukazu. Osou časti nezávislých skupín sa stala obnova bieloruského jazyka a dosiahnutie politickej a ekonomickej suverenity Bieloruska. Toto hnutie nezískalo masový charakter. V 70. a začiatkom 80. rokov sa obmedzovalo na jednotlivcov a na individuálne prejavy protestu, ako napr. v prípade robotníka Michaja Kukabaku, samizdatové články Zianona Pazniaka a i. Aktivity národne orientovanej opozície sa obmedzovali najmä na oblasť kultúry. V 60. rokoch fungovalo neformálne „Akademické centrum“ a skupina „Na Paddašku“ (V podkrovi), ktorá sa v rokoch 1966 – 1986 stretávala v ateliéri výtvarníka Jauhena Kulika. O niečo neskôr, v rokoch 1979 – 1984 sa vytvorilo združenie minských študentov Majstrounia, ktorí sa pokúšali v mestskom prostredí oživiť tradície bieloruského folklóru a kultúry, organizovali oslavy bieloruských národných sviatkov, tajné vyučovanie bieloruského jazyka, na jeseň 1985 vzniklo nezávislé združenie Talaka (Svojpomoc), orientované na ochranu kultúrnych

pamiatok. Toto združenie sa neskôr stalo jadrom Bieloruského ľudového frontu (BLF).²⁶ Hnutie za obrodu bieloruského jazyka, resp. skôr za jeho záchranu, obsahovalo prvky národného romantizmu. Je charakteristické, že sa šírilo v prostredí intelektuálov, vychovaných ruskojazyčným školstvom.²⁷ Osou tohto hnutia, rovnako ako politickej agendy národnodemokratického tábora, bolo etnicko-jazykové obrozenie bieloruského národa. Tento koncept však musel čeliť konkurencii nielen sovietskeho, resp. postsovietskeho konceptu bieloruského národa, ktorý sa orientuje na kultúrne a hodnotové dedičstvo sovietskeho režimu (a teda aj na kľúčovú úlohu ruského jazyka), ale aj konceptu, ktorý presadzoval demokratizáciu Bieloruska v kontexte demokratických zmien v celom ZSSR. Takisto v tomto prúde dominoval ruský jazyk. Pred rokom 1990 ho reprezentoval minský politický diskusný klub „Sovremennik“ (Súčasník), združujúci odborníkov z oblasti spoločenských vied. Po jeho zákaze v roku 1989 sa časť jeho členov ocitla medzi zakladateľmi Zjednotenej občianskej strany a sociálnodemokraticky orientovaných subjektov.²⁸ Na ruský jazyk sa orientovala aj veľká časť vznikajúcich mládežníckych subkultúr, predovšetkým hudobné subkultúry fanúšikov big beatu a neskôr, v 80. rokoch rockovej hudby, ktorá sa tak stala faktorom westernizácie sovietskeho kultúrneho priestoru.²⁹

Bieloruský jazyk v nezávislom Bielorusku

Vznik bieloruského národného štátu tak bol primárne reakciou na procesy, prebiehajúce mimo Bieloruska. V januári 1990 bieloruský Najvyšší Soviet povýšil bieloruský jazyk na jediný štátny jazyk v krajine. Zároveň však toto postavenie jazyka spochybnil definovaním pozícií ruštiny ako „jazyka komunikácie medzi národnosťami“.³⁰ Takýto zákon znamenal kompromis medzi nekompromisnými požiadavkami národne orientovanej opozície, reprezentovanej predovšetkým BLF, a vládnu väčšinou presadzujúcou politikou kontinuity s predchádzajúcim sovietskym režimom.³¹ V podobnom duchu bola sformu-

²¹ Mironowicz, E.: Białoruś. Varšawa : Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego – Wydawnictwo Trio, 1999, s. 211.

²² Szybieka, Historia Białorusi..., ref. 19, s. 400.

²³ Jekadumau, A.: Kulturnyja realii belarуска-rasijskaj intehracyi. In: Bulhakau, V. (ed.): *Belarуска-rasijskaj intehracyja. Analityčnyja artykuly*. Minsk : Encykłapedyks, 2002, s. 185.

²⁴ Ivanova, – Ivanou, – Miaczkouskaja, Sacyjakulturnaja prastora..., ref. 9.

²⁵ Szybieka, Historia Białorusi..., ref. 19, s. 416.

²⁶ Białoruski ruch..., ref. 17.

²⁷ Ivanova, – Ivanou, – Miaczkouskaja, Sacyjakulturnaja prastora..., ref. 9.

²⁸ Szybieka, Historia Białorusi..., ref. 19, s. 418.

²⁹ Jekadumau, Kulturnyja realii..., ref. 23, s. 177.

³⁰ Zaprudski, S.: Polityka językowa w Republice Białoruś w latach 90-tych. In: Kazanecki, P. – Pejda, M. (eds.): *Białoruś – trzeci sektor, naród, kultura, język*. Varšawa – Minsk : Wschodnioeuropejskie Centrum Demokratyczne – IDEE, 2002, s. 34.

³¹ Goujon, A.: Language, nationalism, and populism in Belarus. In: http://www.pravapi-s.org/art_goujon1.asp#spasylki

lovaná pozícia oboch jazykov aj v ústave, prijatej v roku 1994. Proces reálneho vykonania zákona sa predvídal v časovom horizonte desiatich rokov, do roku 2000.

Bielorusizácia verejného života však vyvolávala v spoločnosti značný odpor. Problémom bola nízka znalosť bieloruského jazyka medzi obyvateľstvom, vrátane štátnej byrokracie, kde nezanedbateľnú časť tvorili prisťahovalci z ostatných republík ZSSR, ale aj nízka sociálna pozícia bieloruského jazyka. Obyvatelia, ktorí získali vzdelanie v ruskom jazyku a boli zvyknutí uvažovať v kategóriách celého ZSSR, sa orientovali na ruskú kultúru, resp. kultúru v ruskom jazyku. Týkalo sa to nielen novín a audiovizuálnych médií, ale aj kníh. V roku 1990 z celkového počtu 54,9 mil. výtlačkov kníh a brožovaných publikácií vyšlo v bieloruskom jazyku iba 9,3 mil., t.j. 17,2 %. Tento pomer sa udržiaval aj v nasledujúcich rokoch.³² Aj značná časť alternatívnej kultúry sa realizovala v ruskom jazyku. Ustanovenia jazykového zákona sa pre odpor pracovníkov štátnej správy, t. j. niekdajšej komunistickéj nomenklatúry, realizovali iba pomaly, alebo sa nere realizovali vôbec.³³

Na druhej strane zavádzanie bieloruštiny do verejného života bolo direktívne, v duchu predchádzajúcich sovietskych tradícií. Verejné inštitúcie na tento krok neraz neboli pripravené. Okrem neznalosti jazyka problémom bol napr. nedostatok písacích strojov s bieloruskou klávesnicou. Prechod na vyučovanie v bieloruskom jazyku bol tak do značnej miery prijímaný ako násilný.³⁴

Ruský jazyk si udržal v povedomí obyvateľstva pozíciu „lepšího“, mestského jazyka, jazyka modernizácie a vzdelaných ľudí. Zároveň sa v súvislosti s ekonomickými a sociálnymi problémami v dôsledku rozpadu ZSSR stal „jazykom nostalgie zbedačených a sovietyzovaných más za bývalou socialistickou rovnosťou, sociálnymi istotami ... a jednoduchosťou politického systému, ktorý nenúti jednotlivca niesť zodpovednosť za svoj osud“.³⁵ Preto sa s požiadavkou obnovenia pozície ruského jazyka ako druhého štátneho jazyka stotožnili nielen postkomunistické sily, ale aj časť liberálnej opozície, ktorá otázku slobodnej voľby jazyka interpretovala ako súčasť občianskych práv jednotlivcov. Len pre malú časť politických elít znamenalo používanie ruského jazyka popretie

³² Jekadumau, *Kulturnyja realii...*, ref. 23, 202-203.

³³ Podrobnejšie pozri Zaprudski, *Polityka językowa...*, ref. 30, s. 34-42.

³⁴ Smaľak, A. A.: Ci pahradžaje nam dvuchmou? Belaruskaja mova: stan užytka pasša referendumu. *Materijaly dakladau i pavedamleňňau I-aj navukova-praktyčnaj kanferencyi Tavarystva Belaruskaj movy imia F. Skaryny. Mohiľov, Tovarystvo belaruskaj movy imia F. Skaryny*, 27. 5. 1998. In: Ivanova, – Ivanou, – Miaczkouskaja, *Sacyjakuľturnaja prastora...*, ref. 9, <http://www.kamunikat.net.iig.pl>

³⁵ Radzik, *Kim są Białorusini*, ref. 11, s. 141-142.

bieloruskej identity a existencie Bielorusov ako samostatného národa. Takúto opciiu deklarovala strana „Slovanské zhromaždenie Biela Rus“ (Slavjanskij Sobor Belaja Rus), ktorá bieloruštinu označila za regionálny jazyk a súčasť ruského jazyka.³⁶ Azda významnejšiu podporu si vzhľadom na už spomínané negatívne autostereotypy, ktoré si o vlastnom jazyku a vlastnej kultúre vytváralo bieloruské obyvateľstvo, získala argumentácia novozvoleného autoritatívneho prezidenta Aleksandra Lukašenka, podľa ktorého „bieloruský jazyk je chudobným jazykom a nemožno ním povedať nič veľké“.³⁷ Na druhej strane, v 90. rokoch ľudia, ktorí v mestách na uliciach hovorili po bielorusky, boli považovaní za sympatizantov BLF.³⁸ Používanie jazyka sa teda stalo v povedomí verejnosti o. i. aj kritériom politickej príslušnosti.

Podľa prieskumu verejnej mienky v júli 1993 požadovalo existenciu dvoch štátnych jazykov (bieloruštiny a ruštiny) 60,2 % obyvateľov, za výsadné postavenie bieloruštiny sa vyslovovalo iba 22,7 %. To však neznamenovalo, že by obyvateľstvo Bieloruska odmietalo používanie bieloruského jazyka. Za výhradné používanie ruštiny sa vyslovovalo iba 6,9 % respondentov.³⁹ Preto nebolo prekvapením, že v referende v máji 1995, ktoré inicioval prezident Aleksandr Lukašenko, sa viac než 75 % zúčastnených voličov vyslovilo za návrat sovietskej štátnej symboliky a ekonomickú integráciu s Ruskom, obnovenie úradnej dvojjazyčnosti podporilo až 83,3 % voličov.⁴⁰

Nová vlna rusifikácie

Po roku 1995 nastúpil rýchly proces jazykovej rusifikácie Bieloruska, ktorý sa prejavoval osobitne v školstve i v politickej sfére. Podobne ako v sovietskej ére, znova voľba vyučovacieho jazyka mala závisieť od rozhodnutia rodičov. Kým v školskom roku 1994/1995 bol percentuálny pomer žiakov prvých tried, navštevujúcich triedy s bieloruským a ruským vyučovacím jazykom 75 : 25, o rok neskôr sa ich už do ruskojazyčných prvých tried zapísalo až 62 %. Aj rodičia starších žiakov sa začali dožadovať zmeny vyučovacieho jazyka. Vyučovací jazyk bol často menený plošne a nebrali sa do úvahy požiadavky bieloruskoja-

³⁶ Zaprudski, *Polityka językowa...*, ref. 30, s. 36.

³⁷ Zaprudski, *Polityka językowa...*, ref. 30, s. 39.

³⁸ Do Belarusians Speak Belarusian In the Street? In: *Belarusian Review*, Vol. 16, No 1. <http://www.belreview.cz/articles/2725.html>

³⁹ Ivanova, – Ivanou, – Miaczkouskaja, *Sacyjakuľturnaja prastora...*, ref. 9. Údaje boli prvý raz uvedené In: *Sovetskaja Belarussija*, 7. 7. 1993.

⁴⁰ Szybieka, *Historia Białorusi...*, ref. 19, s. 456.

zyčnej menšiny. Preto v septembri 1995 Zjednotená občianska strana vydala protest proti nanucovaniu ruského jazyka v školskom vyučovaní. Nový jazykový zákon z roku 1998 predpokladal namiesto súbežného používania ruského a bieloruského jazyka ich variantné používanie.⁴¹

Charakteristickým trendom sa odvtedy stáva systematické vytesňovanie bieloruského jazyka zo sféry aktívneho používania vo verejnej a následne aj súkromnej sfére. Podľa niektorých názorov je situácia v súčasnosti dokonca horšia ako za čias ZSSR, keď napr. v bieloruskom parlamente používalo bieloruský jazyk viac poslancov ako v súčasnosti.⁴² Z výskumov bieloruského Nezávislého inštitútu pre sociálno-ekonomické a politické analýzy (IISEPS) vyplýva, že bieloruský jazyk v každodennej komunikácii používa 2 – 7 % obyvateľstva. Približne polovica obyvateľov používala v roku 1995 tzv. trasjanku, čo je pidžinovaný ruský jazyk s početnými bieloruskými lexikálnymi, ale najmä fonetickými interferenciami. S rastúcim vzdelaním, prenikaním masovej kultúry a vymieraním staršej generácie sa priestor používania „trasjanky“ znižuje, naopak, rozširujú sa sféry prenikania ruského jazyka. Veľkú časť jej používateľov tvoria prisťahovalci z vidieka, ktorí prinajmenšom v momente svojho príchodu do miest nedostatočne ovládajú spisovnú ruštinu (často poznajú najlepšie iba miestny dialekt), ale zároveň sa chcú dištancovať od svojich vidieckych koreňov.⁴³

Už v roku 2003 sa k používaniu tohto tzv. zmiešaného jazyka hlásilo iba 25,1% respondentov, čo však nemusí znamenať reálny stav, môže to odzrkadľovať vedomú identifikáciu používateľov „trasjanky“ s ruským jazykom. Naopak, rastúci trend možno pozorovať v prípade skupiny ľudí, ktorí v každodennej praxi používajú ruský i bieloruský jazyk (rok 1995 – 7,8 %; rok 2003 – 20,3 %).⁴⁴

Ruský jazyk jednoznačne dominuje aj v rodinnej komunikácii, kde ním hovorí až 81 % respondentov, kým po bielorusky hovorí približne 20 %. Percento výlučne bielorusky hovoriacich ľudí v rodinách je ešte nižšie, iba 13,7 %, výlučne po rusky hovorí 73,6 %, oba jazyky v rodinnom styku používa 6,8 % obyvateľstva. Iné jazyky, najmä poľštinu, používa v domácnostiach 4,7 % obyvateľstva. Rozdiel medzi tými, ktorí používajú bieloruštinu v každodennej komunikácii a tými, ktorí hovoria týmto jazykom aj v domácnostiach, je pomerne vysoký, čo znamená, že používanie ruského jazyka je čiastočne podmienené aj

⁴¹ Zaprudski, Polityka jazykowa..., ref. 30, 41.

⁴² Lyč, L.: Movu – na dziaržauny p'edestal. Minsk : Tovarystvo belaruskej movy imia F. Skaryny, <http://tbm.iatp.by/index.html>

⁴³ Do Belarusians Speak..., ref. 38.

⁴⁴ Novosti NISEPI. Minsk : IISEPS, sentiabr 2003 g., vypusk 3 (29).

sociálnym tlakom. Časť obyvateľov Bieloruska používanie bieloruského jazyka odmieta a nie je ochotná sa ho učiť. Týka sa to najmä prisťahovalcov z iných republík, špecifickým prípadom boli dôstojníci Sovietskej armády. Mnohí z týchto ľudí pôsobia na významných postoch v štátnej správe a v silových štruktúrach, ako aj v podnikateľskom sektore, ale aj vo vzdelávacích inštitúciách, ide teda o vzdelanejší segment populácie, tvoriaci elity krajiny.⁴⁵

Bieloruské obyvateľstvo akceptuje zásadu úradnej dvojjazyčnosti. Oproti roku 1993 sa v roku 2004 podiel tých, čo sa zastávajú zachovania dvoch štátnych jazykov, udržal na približne rovnakej úrovni – 71,8 %, bieloruštinu ako jediný úradný jazyk podporuje iba 16,8 % a ruštinu ako jediný úradný jazyk krajiny iba 7,1 %. Medzi stúpenkami výsadného postavenia bieloruštiny sú však aj takí, ktorí v rodinnom styku používajú ruský jazyk (11,2 %), bieloruský i ruský (14,4 %), resp. iný (35,1 %). Značnú časť stúpenecov bielorusizácie krajiny teda tvoria príslušníci národnostných menšín, s najväčšou pravdepodobnosťou sa to týka príslušníkov najpočetnejšej národnostnej menšiny – poľskej, žijúcej v prihraničiach s Poľskom a Litvou.⁴⁶

Začiatkom 90. rokov sa výrazne posilnila prítomnosť bieloruského jazyka vo sfére vzdelávania. V roku 1992 námestník ministra školstva Vasil' Stražau avizoval, že všetky bieloruské vysoké školy pedagogického smeru prešli na vyučovanie v bieloruskom jazyku a 55 % žiakov prvých ročníkov bolo zapísaných na vyučovanie v bieloruskom jazyku. Situácia sa prudko zmenila po roku 1994. Kým v tomto roku v Minsku rodičia zapísali 58,6 % žiakov do škôl, resp. tried s bieloruským vyučovacím jazykom, v roku 1998 ch bolo iba 4,8 %.⁴⁷ Kým v školskom roku 1994/95 bolo v Minsku z 218 škôl 130 bieloruskojazyčných, v školskom roku 2002/2003 sa v Minsku v bieloruskom jazyku učilo už iba 8,4 % žiakov. V bieloruskom jazyku sa na území metropoly vyučovalo už iba na 12 základných školách. V prípade prvákov bolo toto číslo ešte nižšie, iba 4 % a s bieloruským vyučovacím jazykom zostalo iba 20 základných škôl.

Situácia v iných veľkých mestách bola podobná. Podľa oficiálnych údajov napr. v oblastnom centre Mahil'ov (rus. Mogil'ov) sa v školskom roku 1995/1996 celkovo 3 253 žiakov vzdelávalo v bieloruskom jazyku, t. j. približne 6,6 % z celkového počtu 50 tis. žiakov. O dva roky neskôr, v školskom roku 1997/1998 ich bolo už iba 243, t. j. menej ako 0,5 %.⁴⁸

Najväčšie percento bieloruskojazyčných škôl je v Brestskej oblasti (30 %),

⁴⁵ Do Belarusians Speak..., ref. 38.

⁴⁶ *Clever tongue will take anywhere?* Minsk : IISEPS, 2004. <http://www.iiseps.by>

⁴⁷ Jekadumau, Kulturnyja realii..., ref. 23, s. 216.

⁴⁸ Bulavacki, M. P.: *Belaruska mova u sisteme siaredňaj adukacyi. Belaruskaja mova...* 1998. In: Ivanova, – Ivanou, – Mlačkouskaja, *Sacyjakulturnaja prastora...*, ref. 9.

Grodnianskej (48,3 %) a v Minskej oblasti (52,6 %), vo Vitebskej, Gomeľskej a Mohylevskej oblasti je ich 20 – 24 %. Spomedzi absolventov 9. ročníkov základných škôl z bieloruskojazyčných tried pochádza 32,2 % absolventov (2001 – 36 %, 2002 – 34,6 %). V školskom roku 2002/2003 sa v bieloruských školách učilo 26,3 % všetkých žiakov. Len v roku 2002 bolo zlikvidovaných 184 škôl, z toho 152 bieloruskojazyčných. V celom Bielorusku fungovalo iba 53 bieloruských stredných škôl, z toho v Minsku 7. Zo 118 okresných centier iba v 45 zostala bieloruskojazyčná škola, resp. trieda. V Grodne do prvého ročníka bieloruskej školy nebol prijatý ani jeden žiak.⁴⁹ Z týchto čísel vyplýva, že vyučovanie v bieloruskom jazyku sa koncentruje predovšetkým na vidiecke školy.

Bieloruský jazyk má marginálne postavenie aj v štátnej správe. Oficiálne dokumenty štátnych orgánov vychádzajú prevažne v ruskom jazyku, bieloruština sa používa iba sporadicky. Tak napr. oficiálna internetová stránka Ministerstva zahraničných vecí Bieloruska poskytuje informácie iba v ruskom jazyku, aj prezident Alexander Lukašenko používa bieloruský jazyk veľmi zriedkavo. Bieloruština nezriedka plní výlučne symbolickú funkciu, keď sa v nej, resp. dvojjazyčne uvádza iba názov danej inštitúcie a celá jej agenda je iba v ruskej verzii.

Ruský jazyk dominuje aj v mediálnom diskurze. Väčšina centrálnych a štátnych denníkov vychádza len v ruskom jazyku. Niektoré denníky, napr. parlamentný denník *Respublika* má v bieloruskom jazyku iba hlavičku. Časť domácich periodík však vychádza dvojjazyčne, napr. *Narodnaja Volla* alebo *Zhoda*. Spravidla však aj v nich dominujú texty písané v ruštine, v bieloruskom jazyku sú písané niektoré publicistické texty, kým aktuálne spravodajstvo sa uvádza spravidla po rusky. Aj v oblasti publicistiky sa bieloruský jazyk uplatňuje najmä v textoch, týkajúcich sa kultúry a histórie, kým v oblasti ekonomickej a čiastočne aj politickej publicistiky dominuje ruský jazyk. Nezávislé týždenníky *Belarusskij Rynok*, *Belarusskaja Delovaja Gazeta* alebo *Belarusskaja Gazeta*, pôvodne orientované hlavne na podnikateľskú sféru, vychádzajú v ruskom jazyku. Pomalšie postupuje rusifikácia v regionálnych periodikách, vydávaných neštátnymi subjektmi, ako aj orgánmi okresnej štátnej administratívy. Okruh čitateľov okresných novín však klesá a ich obsah je málo príťažlivý.⁵⁰

Ešte horšia je pozícia bieloruského jazyka v audiovizuálnych médiách. Štátne i súkromné rozhlasové stanice vysielajú v ruskom jazyku, v monopolnej štátnej televízii ruský jazyk jednoznačne prevláda. Napríklad v hlavnej spravodajskej

relácii moderátor číta správy v bieloruskom jazyku, spravodajské šoty sú však už v jazyku ruskom.

Na Bielorusko navyše majú značný vplyv médiá vydávané v Ruskej federácii, ktorých prenikanie uľahčuje absencia jazykovej bariéry. Týka sa to zároveň periodickej tlače, aj rozhlasových a televíznych staníc. Rozvoj bieloruskojazyčných médií je brzdený autoritatívnymi metódami súčasného režimu. Príčinou nie sú iba priame zásahy cenzúry a likvidácia opozičných, resp. nezávislých médií,⁵¹ ale aj nízka informačná hodnota bieloruských médií. Najmä štátom vydávaná tlač, ako napr. prorezidentský denník *Sovietskaja Belarussija* (od 1. 1. 2003 *Belarus' Segodnja*), ktorej náklad niekoľkonásobne presahuje náklad najčítanejších opozičných periodík, má veľmi nízku informačnú hodnotu a obmedzuje sa najmä na tendenčné informovanie o domácich udalostiach. Zároveň mnohé aktuálne vnútropolitické i medzinárodné udalosti ignoruje. Aj preto sa v Bielorusku tešia pomerne vysokej popularite denníky, vydávané v Ruskej federácii, resp. ich ruskojazyčné mutácie, určené pre Bielorusko. Podľa prieskumu agentúry IISEPS v roku 2001 spomedzi denníkov a týždenníkov zaujímal z hľadiska dôveryhodnosti najvyššiu priečku moskovský týždenník *„Argumenty i fakty v Belarusi“*. Dôverovalo mu 42,4 %, až po ňom nasledovala *Sovietskaja Belarussija* (34,7 %). Na ďalších dvoch priečkach sa však znova ocitli ruské denníky *Komsomolskaja Pravda v Belarusi* (34,1 %) a *Trud v Belarusi* (20,9 %).⁵²

Analogicky sa vyvíja situácia na trhu audiovizuálnych médií. Najsledovanejšou televíznou stanicou v Bielorusku pre svoju nízku profesionálnu úroveň nie je domáca televízia BT 1, ale ruské televízne kanály. Jej sledovanosť si dlhodobo udržiava nízku úroveň (rok 2002 – 13,8 %; rok 2003 – 14,4 %). Najsledovanejším kanálom je ruský ONT (rok 2002 – 52,5 %; rok 2003 – 50,9 %), po ňom nasleduje kanál Rossija (rok 2002 – 20,1 %; rok 2003 – 17,2 %). Oficiálna bieloruská televízia v hodnotení divákov ustupuje ruským programom z hľadiska hodnotenia dôveryhodnosti i kvality svojich spravodajských programov.⁵³

Rovnako ako v posledných desaťročiach, ani po vzniku nezávislého Bieloruska si bieloruský jazyk nezáískal pozíciu v tzv. masovej kultúre. Tento trend sa stal výraznejším predovšetkým po nástupe A. Lukašenka na post prezidenta

⁵¹ Fitzpatrick, C. A.: The information blockade in Belarus... In: RFE/RL, 17. 11. 2003.

⁵² Yekadumaw, A.: The political market of the media. The information space of Belarus. In: Bulhakaw, V. (ed.): *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Elections*. Minsk – Varšava : Analytical Group – East European Democratic Centre IDEE 2001, s. 169.

⁵³ Feduta, Aleksandr (ed.): *Belarusskij ježegodnik 2003*. Sbornik obzornych i analitičeskich materialov po razvitiu situacii v Respublike Belarus v 2003 godu. Vilnius : Institut Belarusi – Obščestvennoje objedinenije „Socialnyje tehnologii“ – Sajt „Naše Mnenije“ (www.nmn.by) – Aksiometričeskaja laboratorija „Novak“ 2004, s. 265-268.

⁴⁹ Tovarystvo belaruskaj movy imia F. Skaryny, Minsk : 2003; Jekadumau, Kulturnyja realii..., ref. 23, s. 217.

⁵⁰ Pivnou, J. M.: Belaruskaja mova u srodkach masavaj infarmacyi. In: *Belaruskaja mova...* 1998.

roku 1994 a po dvoch referendách v rokoch 1995 a 1996, prostredníctvom ktorých prezident nastolil v krajine režim osobnej moci, keď režim začal opätovne favorizovať starú oficiálnu sovietsku kultúru. Bieloruský šoubiznis je úzko prepojený s ruským. Vzhľadom na vysoký podiel audiovizuálneho pirátstva sú bieloruskí umelci závislí od príjmov z koncertných vystúpení, ktoré im môže zabezpečiť jedine preniknutie na ruský hudobný trh, čo je podmienené používaním ruského jazyka vo svojej tvorbe. Na druhej strane podpora zo strany ruských podnikateľov je neraz aj podmienkou úspechu na slabšom bieloruskom hudobnom trhu.⁵⁴

Bieloruský jazyk má silnejšiu pozíciu vo sfére kultúry a vzdelávania než v politike, vo vede a technickej sfére. Je pozitívnejšie prijímaný v rodine než vo verejnej sfére. Má silnejšiu pozíciu v humanitných vedách než v prírodovedných a technických disciplínach. Dvojazyčnosť je prítomná najmä v prostredí mestských elít, spisovateľov, umelcov, novinárov, učiteľov bieloruského jazyka, pracovníkov knižníc a pod.⁵⁵

Bieloruský jazyk v sociálnom diskurze a kultúrnom diskurze súčasného Bieloruska zohráva aj naďalej svoju úlohu. Má silné postavenie medzi nonkonformnými skupinami mládeže i v prostredí alternatívnej kultúry a undergroundových hudobných skupín, ktoré však zostávajú v postavení menšinových žánrov.⁵⁶ Dôležitú úlohu zohráva aj pri komunikácii obyvateľov Bieloruska s vlastnou minulosťou, najmä v súvislosti s oživovaním národných, ale aj regionálnych a lokálnych tradícií z obdobia pred vzniku ZSSR.⁵⁷ Tento proces „dekanonizácie“ oficiálne presadzovaných a kultivovaných prvkov sovietskej tradície i jej historických mýtov má spontánny charakter a stretáva sa s prekážkami zo strany moci.

Napriek jednoznačnému príklonu k ruskému jazyku obyvatelia Bieloruska akceptujú potrebu používania dvoch úradných, resp. štátnych jazykov. O tom, že bieloruský jazyk nie je prijímaný negatívne svedčí skutočnosť, že nápisy v bieloruštine sa objavujú aj na vývesných štítoch novozriadených súkromných obchodov, hoci to nebýva pravidlom. Potvrďuje sa tak konštatovanie Grigo-

⁵⁴ Jekadumau, *Kulturnija realii...*, ref. 23, s. 197-198.

⁵⁵ Radzik, Kim są Białorusini, ref. 11, s. 143.

⁵⁶ Sacharau, S.: *Subkultury młodzieżowe – geneza i współczesność*. In: Kazanecki, P. – Pejda, M. (eds.): *Białoruś – trzeci sektor, naród, kultura, język*. Varšava – Minsk : Wschodnioeuropejskie Centrum Demokratyczne – IDEE, 2002, s. 29-33.

⁵⁷ Areszka, W.: *Nurty kultury białoruskiej w XX wieku*. In: Kazanecki, P. – Pejda, M. (eds.): *Białoruś – trzeci sektor, naród, kultura, język*. Varšava – Minsk : Wschodnioeuropejskie Centrum Demokratyczne – IDEE, 2002, s. 18; pozri aj Višou, A.: *Mahifouskija šyřdy*. In: *Naša Niva*, č. 17, 7. 5. 2004.

ryho Ioffeho, podľa ktorého síce „nemožno potvrdiť, že bieloruský jazyk je dokázateľne mŕtvý, ale nie je živým jazykom v plnom význame tohto slova“.⁵⁸

Jazyk a politika

Bieloruské diskusie o identite úzko súvisia so sporom dvoch systémov hodnôt a dvoch systémov symboliky. Prvý systém vychádza z tradícií európskeho nacionalizmu 19. storočia, predovšetkým bol však inšpirovaný etnicko-jazykovým konceptom národnej identity, ktorý sa aplikoval v prípade národov strednej Európy a Pobaltia.⁵⁹ Z geopolitického hľadiska sa orientuje na krajiny západnej a strednej Európy, kultúrne deklaruje oživenie bieloruského jazyka a bielorusko-jazyčnej kultúry. Nie je náhodou, že k tejto tradícii sa vo väčšom či menšom rozsahu hlásia takmer všetky bieloruské opozičné strany, s výnimkou komunistov. Tieto strany sa zároveň hlásia k predsovietskej národnej a štátnej symbolike, ktorá sa v nezávislom Bielorusku oficiálne používala v rokoch 1991 – 1995.

Druhý systém, ktorý prežíva renesanciu od roku 1995, sa orientuje na systém hodnôt a tradícií bývalého ZSSR. Referenčným rámcom sú preň krajiny Spoločenstva nezávislých štátov, predovšetkým však Rusko. Moskva zároveň plní aj funkciu „metropoly“, ako však neskôr ukážeme, túto úlohu plní skôr v duchovnom a kultúrnom zmysle, než z politického hľadiska. Súčasťou tejto tradície je pre nich autoritatívny politický systém i jazyk, v ktorom sa sovietyzovaná kultúra sprostredkúva percipientovi, t. j. ruský jazyk.

Jazyková otázka, budúcnosť bieloruskej štátnej nezávislosti a charakter politického režimu sú tri hlavné konfliktné línie v bieloruskej spoločnosti. Zároveň sa bieloruská scéna vyznačuje vysokým stupňom polarizácie. Mohlo by sa teda zdať, že uvedené konfliktné línie sa prekrývajú (bieloruský jazyk, nezávislé Bielorusko s cieľom získania členstva v EÚ, demokratický režim verzus ruský jazyk, integrácia s Ruskom, autoritatívny režim).

Bieloruské štátne inštitúcie publikujú informácie o svojej činnosti v drvivej väčšine v ruskom jazyku, dokumenty v bieloruštine sa objavujú iba zriedkavo. To isté platí pre najčítanejšie denníky a audiovizuálne médiá. Z opozičných politických strán najvýraznejšie presadzuje agendu obnovenia bieloruského jazyka a kultúry strana BLF. Vo svojich prvých dokumentoch považovala práve ich katastrofálny stav za jeden z hlavných problémov krajiny.⁶⁰ Ako jediná

⁵⁸ Ioffe, *Understanding Belarus*, ref. 5, s. 1241.

⁵⁹ Podrobnejšie na túto tému pozri: Lalkov, I.: *Heraldika v područí politiky. Z dejín štátnej symboliky Bieloruskej republiky*. In: OS, č. 11, november 2002, s. 29-36.

⁶⁰ *Belarusan Popular Front Adradzennie (Renaissance)*. <http://www.pbnf.org>

bieloruská politická strana vedie svoju agendu dôsledne v bieloruskom jazyku a výlučne v tomto jazyku komunikuje s verejnosťou. Bieloruskú kultúrnu tradíciu považuje za „základ pre budovanie národného štátu a rozvoj občianskej spoločnosti a svoju činnosť považuje za pokračovanie tejto tradície“. Vo svojom programe presadzuje „obnovu bieloruskej kultúrnej tradície na základe európskych morálnych hodnôt“. Na svojom 6. zjazde táto strana potvrdila, že trvá na tom, aby bieloruština bol vrátený „reálny štatút jediného úradného jazyka“ a aby bolo zákonom určený štatút jazykov národnostných menšín.⁶¹ Zároveň je BLF spolu s Konzervatívno-kresťanskou stranou BLF pod vedením Z. Pazňaka (táto strana má v súčasnosti marginálne postavenie) jedinou stranou, ktorá „jazykovú otázku“ stavia tak kategoricky.

Dalšia strana – Bieloruská sociálnodemokratická strana (Ľudová hromada) publikuje svoje materiály v oboch jazykoch, len mierne prevláda ruština. Jej program z roku 1996 presadzuje „obrodzenie národnej identity bieloruského národa“ a „vytvorenie podmienok pre rozvoj kultúr všetkých národných skupín v Bielorusku“. Program sa vyhýba presnej definícii riešenia jazykovej otázky, strana však žiada, aby „bieloruská kultúra a jazyk ako jeden zo štátotvorných komponentov zaujali dôstojné miesto v Bielorusku“.⁶²

Jazykovej otázke najmenej pozornosti venuje Zjednotená občianska strana. Bieloruský jazyk v jej materiáloch hrá najmä symbolickú rolu, drvivá väčšina straníckych dokumentov vychádza v ruskom jazyku, čo súvisí pravdepodobne aj s tým, že tento jazyk je jazykom komunikácie mladých ľudí i podnikateľskej sféry, kam sa táto strana snaží preniknúť. Na rozdiel od etnicko-jazykového chápania národa si táto strana osvojila chápanie národa na základe štátnej príslušnosti. Bieloruský národ podľa tejto strany tvoria „občania Bieloruska všetkých etníc, ktorí ho považujú za svoju vlasť. Nespája nás pokrvné príbuzenstvo, ale spoločná história a spoločná starosť o dnešok a o najlepší blahobyť“. Hoci „národné obrodzenie“ považuje za základnú súčasť kultúry a predseda tejto strany Anatol' Lebedzko komunikuje na verejnosti aj v bieloruskom jazyku, strana odmieta zvýhodňovať alebo diskriminovať občanov na základe ich národnostnej príslušnosti. Podľa strany majú mať právo voliť jazyk vzdelávania a výchovy svojich detí občania.⁶³ Kým predseda Bieloruskej sociálnodemokra-

tickej hromady a bývalý predseda bieloruského Najvyššieho soviету Stanislav Šuškievič (1990 – 1994) na verejnosti vystupuje v bieloruštine, napr. politici Strany komunistov Bieloruska, resp. Liberálnodemokratickej strany Bieloruska používajú ruštinu. Tento stručný pohľad na najvýznamnejšie strany bieloruského opozičného spektra, ktoré pred parlamentnými voľbami 2004 spolupracovali v koalícii „Piatorka pľus“ potvrdzuje, že jazyková otázka nie je v súčasnom bieloruskom politickom diskurze predmetom, ktorý by spoločnosť polarizoval.

Ešte menej sa jazykový cleavage prekrýva s politickým na úrovni občianskej verejnosti. Podľa prieskumu verejnej mienky z mája 2004, ktorý realizovala ruská výskumná agentúra VCIOM, podporuje integráciu Bieloruska s Ruskom a Ukrajinou iba 39 % bieloruskej populácie, 28 % v odpovedi na otázku „Kde by ste chceli bývať“ uviedlo, že vo vlastnom štáte a rovnaké percento respondentov odpovedalo, že v „zjednotenej Európe“. V Rusku bol podiel stúpencov nezávislosti ešte vyšší – 51 % a naopak, za budovanie nového integračného zoskupenia na troskách bývalého ZSSR sa vyslovilo iba 35 % opýtaných.⁶⁴ Zároveň agentúra IISEPS v tom istom čase zverejnila výsledky prieskumu, podľa ktorého absolútna väčšina Bielorusov (57 %) považuje za prvý bieloruský národný štát Litovské veľkokniežatstvo (35 %) a Bieloruskú ľudovú republiku (15 %) a len menšina v tejto súvislosti hovorí o Bieloruskej sovietskej socialistickej republike (17 %), ako o tom hovorí oficiálny výklad bieloruských dejín,⁶⁵ resp. o súčasnej Bieloruskej republike (18 %).⁶⁶ Udialo sa tak aj napriek tomu, že oficiálna propaganda, ktorá má takmer informačný monopol, tvrdí opak.

O tom, že postoj k integrácii s Ruskom v súčasnom Bielorusku prešiel určitou evolúciou v priebehu posledných desiatich rokov, svedčia výsledky prieskumov verejnej mienky i zvrät v rétorike prezidenta A. Lukašenka. Podľa výskumov, realizovaných agentúrou Novak v apríli 2001 sa za aktivizáciu procesu integrácie Bieloruska a Ruska vyslovovalo 59,9 % obyvateľov Bieloruska, proti bolo 17,2 %. Za zjednotenie oboch štátov by v prípadnom referende v uvedenom období hlasovalo 57,6 % obyvateľov, 25,6 % by hlasovalo proti. Pozorovatelia tak mohli konštatovať, že „tento proces má podporu väčšiny bieloruskej spoločnosti“.⁶⁷

⁶¹ Stratehičnaja p'latforma Partiji BNF pryhatataja VI zjezdam 1 s'nežna 2002 h. Minsk : Partija BNF, 2002.

⁶² Programma Belorusskoj Social-Demokratičeskoj Partii (Narodnaj Hramady), priňata na Objedeňonnom sjezde BSDP 29. 6. 1996. Minsk, BSDP (NH) 1996.

⁶³ Puť Belarusi k demokratii, kak eto predstavliajetsia Objedinennoj graždanskoj partijej. Priňata 1-ym (učreditel'nym) sjezdom Objedinennoj graždanskoj partii 1. 10. 1995 g. Minsk, OGP 1995. <http://www.ucpb.org>

⁶⁴ Wojciechowski, M.: Integracja na gruzach b. ZSRR coraz bardziej popularna. In: *Gazeta Wyborcza*, 26. 5. 2005.

⁶⁵ Podrobnejšie pozri napr. Sahanovič, H.: Vajna s belaruskaj historyjaj. In: *Arche*, č. 3 (17), 2001; Lukašenko, A.: Doklad na seminaru rukovodiaščich rabotnikov respublikanskich i mestnych gosudarstvennych organov po voprosam soveršenstvovanija ideologičeskoj raboty. In: <http://president.gov.by/rus/president/speech/2003/seminar/>

⁶⁶ Buhaj, M.: Kanec nastal' hii pa SSSR. In: *Naša Niva*, č. 20, 2004, 27. 5. 2004.

⁶⁷ Citované podľa: Wierzbowska-Miazga, A.: Republika Białoruś czy republika białoruska? In: *Prace OSW / CES Studies*, nr. 3. Varšava, Ośrodek Studiów Wschodnich, november 2001.

Prieskum agentúry IISEPS z marca 2003 však uviedol iné čísla. Za zjednotenie s Ruskom by síce v hypotetickom referende hlasovalo 57,5 % respondentov, za vstup do EÚ však 56,4 %. Každý tretí respondent by podporil oba varianty naraz.⁶⁸ O tom, že nejde o momentálny výkyv nálad, svedčia údaje z roku 2004. V júni 2004 sa za integráciu Bieloruska s Ruskom pri zachovaní nezávislosti oboch krajín vyslovilo 49,7 % respondentov, v novembri 2004 ich počet klesol na 47,8 %. Tábor stúpencov vytvorenia jednotného štátu sa znížil ešte viac, z 25,6 % (marec 2003) na 11,6 % v novembri 2004, t. j. o viac než polovicu. Deje sa tak bez ohľadu na to, že vo verbálnej rovine oficiálne médiá naďalej propagujú vytvorenie zväzového štátu. Aj napriek vysokej miere inflácie a nízkej hodnote bieloruského rubľa kontinuálne klesá podiel občanov Bieloruska, ktorí by podporovali zavedenie stabilnejšieho ruského rubľa ako menovej jednotky v krajine. V období od marca 2003 do novembra 2004 ich podiel klesol zo 44,2 % na 31,6 %, kým počet odporcov ruskej meny sa za rovnaký čas zvýšil z 34,4 % na 52,4 %. Hoci v súvislosti s perspektívou vytvorenia zväzového štátu v najbližšej budúcnosti zastávali aj v minulosti obyvatelia Bieloruska skôr skeptické postoje, príznačný je nárast podielu skeptikov za obdobie necelého polroka. V júni 2004 si 33,9 % občanov Bieloruska myslelo, že sa integrácia uskutoční, kým v novembri toho istého roku tak tvrdilo iba 21,0 %. Opačný názor zastávalo 45,7 %, resp. 56,6 %.⁶⁹

Bieloruská geopolitická, resp. civilizačná identita teda nie je iba polarizovaná, resp. bipolárna, ale, ako zdôrazňuje Oleg Manajev, vzhľadom na existenciu skupiny tzv. unionistov (podporujúcich zároveň integráciu s Ruskom i s EÚ) má rozdvojený charakter.⁷⁰ Hoci O. Manajev tento výsledok interpretuje ako prejav „globalizmu bieloruskej verejnej mienky“ a „psychologickej pripravenosti a želania Bielorusov žiť v jednotnom svete bez deliacich čiar,“ na druhej strane táto dilema medzi dvoma nezlučiteľnými geopolitickými voľbami potvrdzuje nielen informačnú blokádu, v ktorej žije väčšina bieloruského obyvateľstva, ale aj to, že nutnosť podobnej voľby by znamenal rozdelenie spoločnosti. Táto „integračná dilema“ sa objavila aj v ďalších prieskumoch (september 2003: zjednotenie s Ruskom – 37,9 %, vstup do EÚ – 23,4 %, oba varianty zároveň – 23,2 %). V prípade nutnosti „tvrdej voľby“ by za zjednotenie s Ruskom hlasovalo 47,6 %, t. j. podstatne menej, ako pred dvoma rokmi, ale viac, než by podporilo vstup Bieloruska do EÚ (36,1 %).

Ešte jednoznačnejší postoj zastávajú v otázke budúceho geopolitického smerovania Bieloruska predstavitelia politických elít. Prieskum, realizovaný koncom januára 2005 na vzorke 60 respondentov pracujúcich v štátnom i neštátnom sektore potvrdil, že až 94 % príslušníkov elít sa vyslovilo v prospech členstva Bieloruska v EÚ a nevidí perspektívu pre krajinu mimo zjednotenej Európy. Týka sa to rovnako zamestnancov neštátnej sféry (97 %), ako aj štátnych zamestnancov (90%). To isté platilo aj v prípade alternatívnej voľby medzi integráciou s EÚ a Ruskom – medzi pracovníkmi neštátnej sféry podporilo v takomto prípade integráciu do EÚ 97 % respondentov, medzi pracovníkmi štátneho sektora to bolo 83 %. Ešte dôležitejšie ako subjektívna voľba, sú však aj očakávania do budúcnosti. Tu takisto panuje v bieloruských politických elitách konsenzus, keď 73 % pracovníkov štátneho sektora a 70 % pracovníkov neštátnej sféry predpokladá, že o desať rokov bude mať Bielorusko bližšie k EÚ, než k Rusku.⁷¹

Existencia silnej skupiny respondentov v bieloruskej spoločnosti, podporujúcich zároveň vstup do EÚ i integráciu s Ruskom, je výsledkom kognitívnej konfúzie, spôsobenej absenciou slobodnej výmeny názorov a nedostatočnou informovanosťou o dôsledkoch oboch spomínaných integračných orientácií. Podpora integrácie Bieloruska s Ruskom, ktorá je silná medzi obyvateľstvom, však neznamená rezignáciu na nezávislý štát. Približne polovica respondentov zastáva názor, že nový zväzový štát by mal byť zväzkom dvoch nezávislých štátov, ktoré by boli spojené úzkymi ekonomickými a politickými vzťahmi (september 2003 – 55,7 %). Omnoho menej je takých, ktorí by podporili vytvorenie jednotného štátu s jedným prezidentom, vládou, armádou, zástavou, menou a pod. (september 2003 – 55,7 %).⁷² V porovnaní s obdobím začiatku 90. rokov, keď bola perspektíva zachovania nezávislého Bieloruska spochybňovaná, v priebehu posledných rokov sa obyvateľstvo i politické elity zrejme definitívne s existenciou vlastného štátu zmierili. Svedčí o tom aj prieskum UNDP z roku 2000, keď sa až 75,9 % respondentov v odpovedi na otázku „Považujete sa za občanov akej krajiny?“ identifikovalo ako občania Bieloruska. Za občanov ZSSR sa v uvedenom čase považovalo 12,4 % respondentov, 7,4 % sa hlásilo za občanov sveta a iba 2,2 % opýtaných tvrdilo, že sa cítia byť občanmi Ruska.⁷³ Bieloruská nezávislosť tak už na domácej politickej scéne nie je spo-

⁶⁸ Novosti NISEPI..., ref. 44.

⁶⁹ Belarusians no longer wish to integrate with Russia? Minsk : IISEPS, 2004. <http://www.iiseps.by>

⁷⁰ Manajev, O.: „Razdvojenije“ belarusskogo soznaniija: „globalizm“ protiv „fundamentalizma“. In: *Svobodnyje novosti plus*, júl 2003.

⁷¹ Perspektivy integracii: S Jevropoj ili s Rossijej? Minsk : IISEPS, 2005.

⁷² Novosti NISEPI..., ref. 44.

⁷³ Belarus: Choices for the Future. National Human Development Report 2000 – UNDP. Minsk : Tarpei Printing House, 2001. Citované podľa: Paznyak, V.: *Belarus' Protean Identity and Its Implications for Regional Security*. In: *Lithuanian's Eastern Neighbours: Politics and Security*. Vilnius : General Jonas Žemaitis Military Academia of Lithuania – Lithuanian Atlantic Treaty Organization, 2003, s. 59.

chybnovaná, je akceptovaná aj napriek tomu, že Moskva je si udržiava pozíciu arbitra vo vnútropolitických konfliktoch i pozíciu kultúrnej metropoly. V prostredí politickej opozície však panuje jednoznačný konsenzus v otázke zachovania nezávislosti Bieloruska, z tejto požiadavky vychádza aj liberálna Zjednotená občianska strana, ktorá nevyklučovala možnosť spolupráce s Ruskom pri demokratizácii štátu.⁷⁴

V dôsledku sporov o ceny a dodávky plynu, privatizáciu bieloruských podnikov, ale aj budúcu podobu ústavy spoločného štátu klesá podiel stúpencov integrácie s Ruskom aj medzi priaznivcami A. Lukašenka. Otvoreným prejavom roztržky sa stali výroky ruského prezidenta Vladimira Putina na summite prezidentov v Sankt Peterburgu 11. 6. 2002, keď uviedol, že „nemožno sa pokúšať o obnovenie ZSSR na účet ekonomických záujmov Ruska ... fašírku osobitne a muchy osobitne“.⁷⁵ Podobne v Bielorusku vyvolal negatívnu reakciu návrh dvoch variantov integrácie oboch krajín, ktoré V. Putin predložil na rusko-bieloruskom summite 14. 8. 2002 v Kremli, podľa ktorých sa mali Rusko a Bielorusko integrovať buď na podobných princípoch ako funguje Európska únia, alebo sa malo Bielorusko stať integrálnou súčasťou Ruskej federácie buď v podobe autonómneho subjektu, alebo ako jej šesť oblastí. Práve A. Lukašenko vtedy vyhlásil, že „ani Leninovi a Stalinovi nenapadlo rozdrobiť republiku a pripojiť ju k ZSSR“.⁷⁶ Po odznení uvedených výrokov uviazli rokovania o politickej integrácii oboch štátov na mŕtvom bode a to isté sa týka aj jej ekonomických aspektov. V radoch „tvrdých stúpencov“ A. Lukašenka počet priaznivcov zjednotenia oboch krajín klesol priebehu roku 2003 z 38,3 % na 23,3 % a počet tých jeho priaznivcov, ktorí podporujú akékoľvek varianty integrácie pri zachovaní nezávislosti Bieloruska, stúpol z 57,8 % na 73,5 %.⁷⁷

Tento proces transformácie geopolitickej identity bieloruskej spoločnosti prebieha do značnej miery práve v radoch priaznivcov A. Lukašenka a výrazným spôsobom ovplyvňuje mentalitu ruskojazyčného obyvateľstva. O tom, že jazykové preferencie sa neprekrývajú s politickými, svedčia nasledujúce výskumy. Kým medzi bielorusky hovoriacim obyvateľstvom Lukašenka podporuje 32,6 % opýtaných, medzi jeho odporcami je ich iba 13%. A naopak, jeho odporcovia pozostávajú z 88,7 % z ruskojazyčného, kým medzi jeho priaznivcami je ruskojazyčných o niečo menej – 69,2 %.⁷⁸

⁷⁴ Drakachrusti, J.: Wybory parlamentarne w Rosji: Nastęstwa dla Białorusi. In: *Akcent Białoruski*, č. 2/2004, <http://www.kamunikat.net.iig.pl>

⁷⁵ *PAP*, 11. 6. 2002.

⁷⁶ *PAP*, 14. 8. 2002.

⁷⁷ *Novosti NISEPL...*, ref. 44.

⁷⁸ Electoral Resources of President A. Lukashenko. Minsk: IISEPS, 2004. <http://www.iiseps.by>

Na druhej strane, medzi viac než polovicou bielorusky hovoriacich obyvateľov odmieta akúkoľvek privatizáciu štátnych podnikov 51,8 %, v prípade ľudí, používajúcich v rodinnom styku oba jazyky, je toto percento dokonca ešte vyššie – 63,6 %. Privatizáciu odmieta iba 34,1 % rusky hovoriaceho obyvateľstva. Všetky „jazykové skupiny“ odmietajú uprednostňovanie iných ako bieloruských podnikateľov pri privatizácii. Rusky hovoriaci zaujímali otvorenejšie postoje aj k prílevu západného kapitálu. Za znovuzvolenie Lukašenka za prezidenta v treťom funkčnom období sa vyslovilo až 57,6 % respondentov, ktorí v domácnosti hovoria po bielorusky, podobne aj 56,3 % respondentov, hovoriacich doma po rusky a po bielorusky, ale iba 36,3 % rusky hovoriacich. Pozitívne sa k hypotetickej Lukašenkovej kandidatúre vyjadrilo aj 48 % hovoriacich ostatnými jazykmi, t. j. najmä po poľsky a po ukrajinsky. Kým v oboch skupinách bielorusky hovoriaceho obyvateľstva viac než dve tretiny referende v októbri 2004 hlasovali za to, aby sa Lukašenko mohol o post prezidenta uchádzať po tretí raz, medzi rusky hovoriacim obyvateľstvom to bolo iba 43,5 %. Opätovne medzi jazykovými menšinami toto percento dosiahlo 53,1 %. Analogicky nadpolovičná väčšina bieloruskojazyčného obyvateľstva sa nazdávala, že parlamentné voľby v októbri 2004 boli slobodné a spravodlivé, kým v radoch rusky hovoriaceho obyvateľstva to bolo o niečo menej – 45,8 %. Medzi rusky hovoriacim obyvateľstvom je aj menší počet podporovateľov integrácie s Ruskom (29,8 %) v porovnaní s obyvateľmi, hovoriacimi po bielorusky (36,5 %), resp. oboma jazykmi (33,8 %). Analogicky v prospech integrácie do EÚ by hlasovalo iba 17,6 bielorusky hovoriaceho obyvateľstva 15,7 % bilingválnych respondentov a 21 % ruskojazyčných respondentov.

Napriek tomu, že agenda jazykovej re-rusifikácie bola v polovici 90. rokov minulého storočia sprevádzaná politickou resovietizáciou Bieloruska, ukazuje sa, že demokratickým zmenám je otvorenejšia rusky hovoriaca väčšina, dokonca aj v prípade integrácie s jazykovo identickým Ruskom, teda nielen ekonomických a politických slobôd, ale aj národnej a štátnej nezávislosti. A naopak, napriek skutočnosti, že integrálnou súčasťou budovania nezávislého a demokratického Bieloruska boli v prvej polovici 90. rokov snahy o jazykovú bieloruskizáciu krajiny, používanie bieloruského jazyka nie je automaticky indikátorom oddanosti princípom demokracie, národnej nezávislosti či dokonca trhovej ekonomiky. V dôsledku školskej a kultúrnej politiky sovietskeho režimu a následne režimu A. Lukašenka zostalo totiž bielorusky hovoriace obyvateľstvo v relatívnej sociálnej izolácii na vidieku a v malých mestách. Vysoké percento v jeho radoch tvoria dôchodcovia, roľníci a ľudia s nízkym vzdelaním, obávajúci sa negatívnych sociálnych dôsledkov transformačných procesov. Títo ľudia tvoria a aj v minulosti tvorili jadro prokomunisticky a populisticky orientovaných voličov a aj preto sa národno-demokratické politické sily, ako BLF ocitli v 90. rokoch v politickej izolácii. Na druhej strane, potenciálni podporo-

vatelia a nositelia demokratických zmien – ľudia s vyšším vzdelaním a v mladších vekových kategóriách, žijú v rusifikovaných veľkých mestách a svoje vzdelanie získali spravidla v ruskojazyčných školách. To v konečnom dôsledku determinovalo ich jazykovú orientáciu. Geopoliticky sa orientujú buď na relatívne liberálnejšie Rusko, alebo deklarujú národnú a prozápadnú orientáciu.⁷⁹ Prípadný posun vývoja Ruska smerom k upevneniu autoritatívnych tendencií posilní proeurópsku orientáciu tohto segmentu spoločnosti.

Jazyk a identita

Až do prvej štvrtiny 20. storočia pre vidiecke obyvateľstvo súčasného Bieloruska jeho jazyk slúžil primárne utilitaristicky, ako dorozumievací prostriedok. Nefungoval ako nositeľ historického povedomia, svet agrárneho vidieka bol vnímaný skôr ako staticky fungujúci systém, než ako dynamický, procesualný jav. Jazyk tak nebol vnímaný v kategóriách ideologických, ako emocionálny prvok. Na druhej strane jazykom vyšších vrstiev, ale aj predstaviteľov moci v novoveku nebol bieloruský jazyk, ale ruský, resp. poľský jazyk. Pre agrárne komunity v postfeudálnych spoločnostiach, akou bolo cárské Rusko,⁸⁰ bola charakteristická nízka miera občianskej participácie, ktorá bola nutným predpokladom konštituovania novodobých európskych národov.⁸¹ Rovnaká „beždejnosť“, stagnácia sociálnych a politických procesov, ako aj analogický charakter vzťahu medzi štátom a spoločnosťou boli charakteristické aj pre totalitné systémy sovietskeho typu. Zmena ekonomickej štruktúry Bieloruska a urbanizácia v 60. – 80. rokoch minulého storočia v podmienkach politickej a ekonomickej neslobody nemohli zmeniť mentalitu, ktorú si noví prisťahovalci do miest priniesli z vidieka. Preto sa pomerne ľahko zriekli bieloruského jazyka, či presnejšie povedané, lokálnych dialektov, v prospech iného jazyka, v sovietskych podmienkach ruského. Ruralizované mestá sa tak začali postupne mentálne „urbanizovať“ až pod vplyvom erózie synkretického komunisticko-predkapitalistického systému hodnôt od konca 80. rokov 20. storočia, o čom svedčí prebiehajúca obnova historických centier a iných kultúrnych pamiatok. Ani nový, ruský jazyk sa však pre Bielorusov nestal emocionálnym faktorom. Bieloruský jazyk, na jednej strane vnímaný ako folklórny relikv, je zároveň prostriedkom komunikácie nielen s historickou národnou minulosťou, ale slúži aj ako nástroj komunikácie s minulosťou individuálnou. Tak napríklad

⁷⁹ Radzik, Kim są Białorusini, ref. 11, s. 108.

⁸⁰ Podobné prvky boli však príznačné aj pre východné oblasti medzivojnového Poľska.

⁸¹ Radzik, Kim są Białorusini, ref. 11, s. 10-14.

bieloruský jazyk zvyknú používať nielen obyvatelia vidieka aj pri návšteve príbuzných v mestách, alebo pri predaji svojich produktov na trhoviskách, ale aj obyvatelia miest pri návštevách svojho rodiska.⁸² Na druhej strane, veľká časť nonkonformnej mládeže, ktorá vo svojom prostredí používa bieloruský jazyk, na uliciach uprednostňuje používanie ruského jazyka. Bieloruský jazyk sa tak stáva jazykom relatívne uzavretých komunít vzdelaných ľudí, pričom ich členovia ho používajú v kontaktoch medzi sebou. Používanie spisovnej bieloruštiny sa stáva indikátorom aktívnej prezentácie opozičných postojov, aj preto sa v podmienkach autoritatívneho režimu používa častejšie v súkromnej sfére, resp. v dôvernom prostredí, ako vo verejnej komunikácii a v oficiálnej praxi štátnych inštitúcií.

Paradoxne, hoci pre drvivú väčšinu obyvateľstva bieloruský jazyk prestal byť jazykom každodennej komunikácie, zostáva prvkom, ktorý má výrazný podiel na konštituovaní bieloruskej národnej identity. Marginalizovanú bieloruštinu uviedlo pri sčítaní obyvateľstva v roku 1989 ako svoj „rodný jazyk“ 80 % etnických Bielorusov, žijúcich v rámci sovietskeho Bieloruska. O desať rokov neskôr ich už bolo 85,6 %, ⁸³ hoci politický tlak na používanie bieloruštiny sa v porovnaní so sovietskou érou, keď sa jej používanie vyžadovalo aspoň z reprezentatívnych dôvodov, pravdepodobne zúžil a jej reálny sociokultúrny priestor, vzhľadom na expanziu ruskojazyčnej masovej kultúry, zrejme takisto. Zdanlivým paradoxom je, že kým v prieskumoch IISEPS sa k používaniu bieloruského jazyka v domácnostiach priznalo 13,7 % respondentov a 6,8 % k používaniu bieloruského jazyka spoločne s ruským, ⁸⁴ pri sčítaní obyvateľstva v roku 1999 uviedlo ako jazyk používaný v domácnostiach bieloruštinu až 36,7 % všetkých občanov Bieloruska, u etnických Bielorusov to bolo 41,3 %. ⁸⁵

Vzhľadom na existenciu silného spoločenského tlaku na používanie ruského jazyka (vzdelávacia sústava, médiá, úradná komunikácia) a konfúznosť pojmu „rodný jazyk,“ používanom pri sčítaní obyvateľstva, sa zdá byť bližší k pravde skôr údaj IISEPS. Bieloruský jazyk však v povedomí etnických Bielorusov zostáva prvkom, ktorý ho odlišuje od Rusov, je elementom kontinuity a solidarity s krajinou, miestom bydliska a rodinou. Preto si ako konštitutívny prvok národnej identity zachováva prinajmenšom symbolickú pozíciu a zostáva prítomný aspoň v hlavičkách novín, na štítoch obchodov, pri sporadických verejných vystúpeniach väčšiny politických lídrov, i keď momentálne iba v minimálnej miere plní aj primárnu funkciu každého jazyka – komunikatívnu. A tak

⁸² Do Belarusians Speak..., ref. 38.

⁸³ Jekadumau, Kulturnyja realii..., ref. 23, s. 218.

⁸⁴ Clever tongue..., ref. 46.

⁸⁵ Jekadumau, Kulturnyja realii..., ref. 23, s. 218.

hoci Bielorusi uprednostňujú aj pri vzdelávaní svojich detí vyučovanie v ruskom jazyku, rozhodnutie bieloruských úradov o likvidácii Národného lýcea Jakuba Kolasa v Minsku s bieloruským vyučovacím jazykom však prijali negatívne. Uzavretie školy, navyše s vyučovaním v rodnom jazyku, proti vôli žiakov a rodičov, považovalo v septembri 2003 za chybný krok 62,4 % opýtaných a s rozhodnutím súhlasilo iba 7,2 %.⁸⁶ Podobné prípady perzekúcie bielorusko-jazyčnej kultúry a vzdelávania tak pri efektívnej medializácii môžu zvýšiť preťaženie bieloruského jazyka a kultúry v spoločnosti.

Súčasný proces transformácie bieloruskej identity

Z politika, ktorý v období pred rokom 2000, počas pôsobenia Borisa Jeľcina na poste prezidenta Ruskej federácie, bol sám iniciátorom rokování o politickej integrácii Bieloruska s Ruskom, sa súčasný prezident Aleksandr Lukašenko zmenil na obhajcu ekonomickej, ale aj politickej nezávislosti krajiny. Stalo sa tak v situácii, keď po nástupe Vladimira Putina na post prezidenta RF v roku 2000 zistil, že Bielorusko sa nikdy nestane v hypotetickom zväzovom štáte rovnoprávnym subjektom a on samotný nedostane šancu zrekonštruovať bývalý ZSSR pod svojím vedením. Obavy, že Bielorusko sa vo zväzovom štáte, usporiadanom podľa predstáv Kremľa, stane slabším partnerom a bieloruským elitám bude vymedzená pozícia regionálnych elít, si spolu s ním uvedomuje aj veľká časť mocenských špičiek.⁸⁷ Samotný Lukašenko pritom nie je autorom programu integrácie s Ruskom, v čase jeho nástupu k moci v roku 1994 sa k nemu hlásila väčšina rozhodujúcich politických síl krajiny.⁸⁸ Lukašenko tak v prvom rade efektívne využil vo svoj prospech prevládajúce nálady obyvateľstva.

V prvých rokoch 21. storočia sa však pod vplyvom uvedených faktorov zmenil obraz prezidenta Lukašenka z politika, ktorý urobil z rusifikácie a resovietizácie Bieloruska svoju hlavnú agendu, na politika, ktorého rétoriku a argumentáciu možno charakterizovať ako nacionalistickú, resp. ako zmes nacionalného a sociálneho populizmu.⁸⁹ Tento trend bolo možné pozorovať už pred

⁸⁶ Novosti NISEPI..., ref. 44.

⁸⁷ Žarichin, V.: „Prošče skazať, što bez Lukašenko vse budet chorošo, faželee – osoznať, što on otražajet opasenija belorusskoj elity“. In: <http://www.strana.ru>, 26. 11. 2002.

⁸⁸ Podrobnejšie pozri Szybieka, Historia Białorusi..., ref. 19, s. 444-445; Mironowicz, Białoruś..., ref. 21, s. 232-243.

⁸⁹ Bulhakau, V.: Novaje u lukašenkauskaj idealogii. Antyrasijskaja historyja i nacyjnalis-tyčny papulizm. In: *Arche*, č. 2, (25), 2003.

prezidentskými voľbami 2001, keď svojho opozičného rivala Uladzimira Hančaryka obviňoval z koketovania s Ruskom a napr. na zhromaždení dôstojníkov bieloruskej armády zdôrazňoval, že „Bielorusko bolo, je a bude nezávislým európskym štátom“.⁹⁰ Netyka sa to však len ekonomického faktora či populistických krokov, ako napr. Lukašenkových nariadení z roku 2003, podľa ktorých z reklamných tabúľ v krajine museli zmiznúť tváre západných modeliek a museli byť nahradené tvármi bieloruských dievčat. Nezabudol pritom zdôrazniť, že v Bielorusku sú krajšie dievčatá ako vo Francúzsku alebo v Nemecku.⁹¹

Okrem populistického apelovania na národnú hrdosť bieloruský prezident predkladá aj vlastný koncept národnej identity. Aj napriek už citovanému postoju k bieloruskému jazyku bieloruský prezident v roku 2003 prezentoval program „ideologických základov suverénneho nezávislého štátu,“ resp. „bieloruskej nezávislej štátnej idey“.⁹² Spomínaný program na jednej strane zdôrazňuje nezávislosť Bieloruska a ochranu vlastných bieloruských kultúrnych tradícií, zároveň však poukazuje na spoločné „východoslovanské“, resp. „východoeurázijské“, resp. „východoeurópske korene“. Naopak, tento odkaz príslušnosti „bieloruskej vetvy“ k „spoločnému duchovnému stromu“ so „slovanskými koreňmi“ zohráva v takto prezentovanom oficiálnom koncepte súčasnej bieloruskej identity podstatnú úlohu. Zároveň však poukazuje na skutočnosť, že v dôsledku orientácie na neoliberálne hodnoty „Rusko dnes prestáva byť... duchovnou a kultúrnou oporou“ spomínanej „východoeurázijskej civilizácie“. Naopak, jedinou takouto oporou sa tak stáva v jeho interpretácii práve Bielorusko.

Pritom Bielorusko je podľa konštantne sa opakujúcich tvrdení oficiálnej propagandy na jednej ohrozované zo zahraničia,⁹³ nielen vojensky, ale aj prenikaním cudzích ideológií – údajného liberálneho teroru. Druhým konštantným prvkom oficiálnej propagandy je motív Bieloruska ako vzorového modelu a predmetu obdivu zo strany okolitých národov.⁹⁴ V takejto situácii má Bielo-

⁹⁰ Bulhakaw, V.: Summary. In: Bulhakaw, V. (ed.): *The Political System...*, ref. 52, s. 324.

⁹¹ Krupnov, J.: Posledňaja opora postsovetskoj civilizacii. In: *Rosbalt.ru*, 28. 3. 2005. <http://www.rosbalt.ru/2005/03/28/201764.html>

⁹² Lukašenko, Doklad na seminare... ref. 65.

⁹³ Porovnaj: Lukašenka, A.: *Vystuplenne Prezidenta Respubliki Belarus' A. R. Lukašenki na uračystym schodze, prysvečanym Dniu Respubliki*, 2. 7. 2003. <http://president.gov.by/rus/president/speech/2003/dokl.html>; Serwetnyk, Tatiana: Nieprzyjacieli po drugiej stronie granicy. Łukaszenko ostrzega przed agresją ze strony Polski, Litwy i Łotwy. In: *Rzeczpospolita*, 5. 7. 2004; *Łukaszenka krytykuje Zachód*. In: *Gazeta Wyborcza*, 29. 9. 2004; Informacyjna wojna przeciwko Białorusi. In: *Gazeta Wyborcza*, 16. 2. 2005.

⁹⁴ Lukašenko, Doklad na seminare..., ref. 65.

rusko „jediné správne riešenie – zostať na rodnej, po stáročia sformovanej bieloruskej pôde“. Kým však Lukašenko marginalizuje úlohu Litovského veľkokniežatstva či Bieloruskej ľudovej republiky pri formovaní bieloruskej štátnosti, rozhodujúci význam získava vznik a existencia sovietskeho Bieloruska: „Roky, strávené v rámci Zväzu, sú pre nás veľmi cenné. Dali nám toľko, koľko dovtedy nemohlo dať ani jedno obdobie existencie bieloruských území...“ Keďže „národná idea“, t. j. národná mytológia ako rozhodujúci prvok konštituovania identity národa implicitne obsahuje princíp kontinuity, Lukašenko tak koncipuje oficiálnu ideológiu nezávislého Bieloruska ako modifikáciu sovietskej ideológie. Explicitne sa k tomu priznáva, keď konštatuje, že „ideológia tohto štátu (t. j. ZSSR) bola našou bieloruskou ideológiou“. Na druhej strane existencia Bieloruska v rámci ZSSR je spojená s popretím tých historických tradícií, ktoré boli v rozpore so sovietskym konceptom histórie a zároveň je neodlučiteľne spojená s implementáciou ruského jazyka na všetkých úrovniach verejnej, ale aj súkromnej komunikácie. Preto je pre Lukašenka neprijateľnou snaha o oživovanie tradícií bieloruského jazyka i symbolika Bieloruskej ľudovej republiky, resp. bieloruského národného a protikomunistického hnutia. Tieto symboly, rovnako ako aj renesancia bieloruského jazyka totiž znamená popretie sovietskych tradícií i kultúrnych vzorov. Samotné ich používanie tak fakticky delegitimizuje súčasnú bieloruskú vládnú garnitúru. Bieloruská oficiálna propaganda prikladá značnú váhu slovanskému faktoru. Charakteristické však je, že motív Slovanstva, resp. slovanský kultúrny okruh sa redukuje iba na priestor bývalého ZSSR, resp. slovanských štátov s dominanciou pravoslávneho vierovyznania, bez ohľadu na to, že veľká časť krajín s dominanciou slovanských etník sa stali členmi EÚ a NATO, resp. sa aktívne usilujú o členstvo v uvedených zoskupeniach. Príznačné je aj malá pozornosť, akú v súvislosti s motívom Slovanstva venuje bieloruská štátna propaganda Ukrajine.

Ďalším alternatívnym explanačným rámcom súčasných procesov formovania bieloruskej identity by sa mohol stať koncept tzv. západorusizmu. Táto koncepcia, podľa ktorej boli Bielorusi vnímaní ako „mladší bratia“ ruského národa, bola súčasťou nielen oficiálnej historiografie cárskeho Ruska, ale aj v ZSSR.⁹⁵ Koncept tzv. západoruskej identity však v súčasnosti nemá v bieloruských elitách podporu, hoci doposiaľ prežíva v názoroch veľkej časti obyvateľstva.⁹⁶ Je príznačné, že napr. politická formácia „Slovanské zhromaždenie

Biela Rus“, ktorá najagresívnejšie presadzovala jazykovú rusifikáciu Bieloruska, pričom sa hlásila ku konceptu trojediného ruského národa, po referende v roku 1995 zanikla⁹⁷ a ani prezident Lukašenko neinicioval vznik iných politických síl, resp. občianskych združení podobného smerovania. Ideológia „západorusizmu“, v duchu ktorej bolo Bielorusko dokonca „ruskejšie ako Rusi samotní“,⁹⁸ sa po referende 1995 transformovala do konceptu partnerstva s Ruskom v rámci zväzu dvoch nezávislých štátov. Pre tento projekt skôr vyhovovala ideológia „Slovanstva“. Jej redukcia na štáty s dominanciou pravoslavia, resp. na štáty bývalého ZSSR, ponechávala otvorený priestor aj prípadnej integrácii Ukrajiny do perspektívneho trojčlenného zväzu, zároveň však vytvorila priestor pre vznik postsovietskeho bieloruského nacionalizmu. V závislosti od postupu stabilizácie bieloruskej štátnosti v autoritatívnej i demokratickej verzii bude tento západoruský koncept mať čoraz menej šanci na realizáciu.

Tretí explanačný rámec, ktorý je komplementárny s koncepciou tzv. postsovietskeho nacionalizmu, vychádza z pojmového aparátu postkoloniálnych štúdií, predovšetkým však z tézy antropológa Benedikta Andersona o „kreolských spoločnostiach“ a „kreolských ideológiách“, prezentovanej v práci „Imagined communities...“⁹⁹ Kým však v Andersonovom prípade sa tento termín vzťahuje na prisťahovalcov, v prípade autorov zaoberajúcich sa problematikou etnických procesov v postsovietskom priestore sa aplikuje aj na akulturovaných príslušníkov tzv. titulárnych národov. Súčasný, v oficiálnom intelektuálnom a mediálnom diskurze dominantný typ bieloruskej identity, ktorý je prienikom lukašenkovského postsovietskeho nacionalizmu so západoruským konceptom, charakterizuje napr. Valerka Bulhakau ako typ kreolskej identity. Bulhakau tento pojem aplikuje na tú časť etnických Bielorusov, resp. príslušníkov iných etník, ktorí si udržiavajú identity z čias prednacionálneho občianstva a doposiaľ nenadobudli definovanú národnú identitu.¹⁰⁰ Táto identita je podľa neho charakteristická aj pre niekdajších sovietskych štátnych úradníkov z iných častí bývalého ZSSR, ktorí po roku 1991 zostali pôsobiť na území Bieloruska (napr. bývalý šéf Administratívy prezidenta, Baškírčan Ural Latypov) a viac sa identifikujú napr. s bývalým impériom, než so svojím etnikom, resp. krajinou. Pre

⁹⁵ Ioffe, *Understanding Belarus*, ref. 5, s. 1248-1249; Szybieka, *Historia Białorusi...*, ref. 19, s. 390, 401.

⁹⁶ Ancipienka, A.: *Belarus or the „Other Europe“ beyond the new borderline*. Varšava, *Belarusian Collegium*, May 2004. http://baj.ru/belkalehium/analitika/eng/europe_eng.htm

⁹⁷ Pyatkevich, A.: *Belarusian Parties. Belarusian Politicians*. In: Bulhakaw, V. (ed.): *The Political System...*, ref. 52, 291.

⁹⁸ Szybieka, *Historia Białorusi...*, ref. 19, s. 506.

⁹⁹ Anderson, B.: *Imagined communities: reflection on the origin and spread of nationalism*. London – New York : Verso, 1991. Citované podľa: Riabczuk, Mykola: *Od Małorosji do Ukrainy*. Krakov : Universitas, 2002; Hnatiuk, Ola: *Požegnanie z imperium*. Ukraińskie dyskusje o tożsamości. Lublin : UMCS, 2003, s. 248.

¹⁰⁰ Bulhakau, Valery: *Vybary prezydenta kreolau*. In: *Arche*, č. 4 (18), 2001.

takéto obyvateľstvo je charakteristická „internalizácia vlastného komplexu menejcnosti“ a negatívnych stereotypov o vlastnom etniku a jeho kultúre. V dôsledku toho príslušníci podrobených národov, pokiaľ chceli v podmienkach neslobody prežiť, museli prevziať podstatnú časť dominantnej kultúry, pôsobiť v jej rámci a identifikovať sa s ňou. Pritom xenofóbia, charakteristická pre predmoderné, najmä rurálne spoločnosti rovnako ako pre totalitné režimy, sprevádzaná nenávisťou voči „iným“ a intoleranciou, bola v takýchto spoločenstvách namierená práve proti oponentom režimu, osobitne v prípade „nacionalistov“, t. j. odporcov sovietsko-komunistickej unifikácie.¹⁰¹

Záver

Spor o jazykovú identitu obyvateľov Bieloruska v 90. rokoch, resp. spor o geopolitickú identitu krajiny neznamenal iba spor o jazyk ako prostriedok komunikácie medzi občanmi, resp. o výhodnosť či nevýhodnosť jednej alebo druhej zahraničnopolitickej a bezpečnostnej orientácie. „Jazyková otázka“ symbolizovala spor medzi dvoma odlišnými koncepciami budúcnosti krajiny. Program integrácie Bieloruska s Ruskom v Lukašenkovej interpretácii neznamenal akceptovanie ruských trhových reforiem, resp. liberalizácie verejného života. „Ruský“ vektor Lukašenkovej politiky bol skôr orientovaný na minulosť, mal symbolizovať návrat k sovietskym tradíciám a v neposlednom rade k tradícii „despotizmu a nekontrolovanej moci“.¹⁰² Touto politikou sledoval nielen výsostne utilitaristické ciele, akým bola možnosť nakupovať ruskú ropu a zemný plyn za ceny, platné na vnútornom trhu Ruskej federácie, ale aj v podmienkach hospodárskej recesie aj spomienku na časy, keď sa Bielorusko tešilo povesti „vzorovej republiky ZSSR“. O vytvorenie alternatívy tejto koncepcie sa pokúsili bieloruskí liberáli z okruhu Zjednotenej občianskej strany, ktorí sa po roku 2001 pokúšali o presadenie programu „Spolu s Ruskom do Európy“.¹⁰³ Jeho neúspech bol zapríčinený neochotou ruských liberálnych politikov z okruhu Zväzu

¹⁰¹ Riabczuk, M.: Od „Małorusi“ do „Indoeuropy“: ukraínske autostereotypy. In: Riabczuk, M.: *Od Małorusji do Ukrainy*. Krakov: Universitas, 2002, s. 128-156. Autorove práce sa týkajú problematiky ukrajinskej národnej identity, vzhľadom na podobný charakter problémov budovania národného štátu sú však jeho tézy aplikovateľné aj v Bielorusku, kde marginalizácia kultúry a jazyka „titulárneho“ národa nadobudla rádovo väčšie rozmery než na Ukrajine.

¹⁰² Bulhakau, V.: Od retoryki brackiego zjednoczenia do retoryki międzypaństwowej. In: Kazanecki, P. – Pejda, M. (eds.): *Białoruś – trzeci sektor, naród, kultura, język*. Warszawa – Minsk: Wschodnioeuropejskie Centrum Demokratyczne – IDEE, 2002, s. 57.

¹⁰³ Drakachrust, *Wybory parlamentarne...*, ref. 74.

pravicových síl akceptovať suverenitu Bieloruska a napokon ich politickou marginalizáciou po voľbách do Štátnej Dudy 2004.

Lukašenkom sformulovaný koncept národnej identity je špecifickým konceptom postsovietskeho nacionalizmu. Esenciálnou súčasťou týchto „tradičných civilizačných“, t. j. sovietskych hodnôt je autoritatívny spôsob vládnutia, ktorý je zahrnutý aj v prezidentom oficiálne sformulovaných princípoch štátnej ideológie. V tom sa „lukašenkovský“ nacionalizmus zásadne líši od nacionalizmu bieloruského národno-demokratického tábora. Stupenci etnicko-jazykového konceptu bieloruskej národnej identity sa totiž vo svojej väčšine od konca 80. rokov 20. storočia prihlásili k modelu liberálnej demokracie, podobne ako obyvatelia krajín strednej Európy a Pobaltia, ktoré stupenci westernizácie Bieloruska pokladajú za referenčný rámec pre Bielorusko. Renesancia uvedeného modelu národnej identity prebiehala v opozícii voči komunistickému systému, nomenklaturej vláde premiéra Viačeslava Kebiča a neoautoritatívnemu systému, vybudovanému Aleksandrom Lukašenkom. Preto sa jeho súčasťou stal aj program budovania občianskej spoločnosti. V tom sa Bielorusko odlišuje napr. od Slovenska, Chorvátska, Srbska, ale čiastočne aj od pobaltských republík, kde práve etnicko-jazykový model budovania národnej identity nadobudol v 90. rokoch v mnohých aspektoch represívny charakter voči národnostným menšinám i voči vznikajúcej občianskej spoločnosti.

Väčšina obyvateľov Bieloruska nepoužíva v bežnom styku bieloruský jazyk. Etnicko-jazykový koncept národnej identity, ktorý sa pokúšala presadiť národno-demokratická opozícia koncom 80. a začiatkom 90. rokov minulého storočia, sa teda v bieloruskej spoločnosti zatiaľ neujal. Príčinou je viacero faktorov – implementácia tohto konceptu predpokladala realizáciu liberálneho modelu agrárnych spoločností. Tieto podmienky umožňujú existenciu vrstvy, ktorá sa stáva nositeľom národnej identity, tvorcom systému hodnôt a symbolov, okolo ktorých sa jej adresáti zjednocujú. V podmienkach cárskeho Ruska a ešte menej v podmienkach ZSSR takáto vrstva, ktorá by bola schopná vygenerovať kontraelitú, konkurujúcu dovtedajším vládnucim elitám, vzniknúť nemohla. Len v obmedzenom prípade sa pre ňu vytváral priestor v podmienkach tzv. druhej Poľskej republiky. Aj tam však tento proces bol komplikovaný periférnym postavením regiónov, obývaných bieloruskou menšinou. Národy pobaltských republík (Litva, Lotyšsko, Estónsko) tvorili z tohto hľadiska špecifický prípad a rozhodujúcim faktorom pre úspech tamojšieho národného hnutia bol vznik a pretrvanie národných štátov, vytvorených po rozpade impéria Romanovcov. V prípade kaukazských národov – Gruzíncov a Arménov významnú úlohu zohrávala dlhá štátna a duchovná tradícia, ako aj existencia vplyvných národných elít. Hoci teda etno-politická situácia v Bielorusku prinajmenšom do prvej štvrtiny 20. storočia pripomínala podmienky, na základe ktorých sa v strednej Európe vyvinul už spomínaný tzv. klasický habsburský nacionalizmus, pre-

kážkou uplatnenia stredoeurópskeho modelu národnej identity, opierajúcej sa o národný jazyk, bola absencia dlhšieho obdobia liberálneho a demokratického vývoja.

Prijatie ruského jazyka ako jazyka každodennej komunikácie však neznamená etnickú a kultúrnu rusifikáciu Bielorusov, naopak, po roku 1995 sme svedkami formovania a konsolidácie bieloruského politického národa. Svedčí o tom nielen trend narastania stúpencov nezávislosti, najmä v prostredí elít, ale aj zmeny v sebaidentifikácii obyvateľov Bieloruska. Aj keď sa ešte v roku 2000 iba 49,8 % občanov Bieloruska nazdávalo, že Bielorusi tvoria jedinečný a nezávislý národ a takmer rovnaký počet (42,6 %) zastávalo názor, že Bielorusi sú súčasťou trojjediného ruského národa (zloženého z Rusov, Ukrajincov a Bielorusov),¹⁰⁴ aj napriek jazykovej rusifikácii a proklamovanej integrácii s Ruskom sa v krajine zvyšuje percentuálny podiel občanov, hlásiacich sa k bieloruskej národnosti. Tento trend je viditeľný v priebehu desaťročia, keď sa pri sčítaní obyvateľstva v roku 1989 hlásilo k bieloruskej národnosti 77,8 % obyvateľov republiky. O desať rokov neskôr to bolo už 81,2 % obyvateľov Bieloruska.¹⁰⁵

Tieto zmeny pritom nie sú výsledkom etnických migrácií, ale procesu transformácie identity obyvateľov krajiny a asimilácie etnických Rusov, usadených v Bielorusku, resp. občanov, ktorí sa k ruskej národnosti počas trvania ZSSR prihlásili z konjunktúrnych dôvodov. Intenzívny je aj proces bielorusizácie politických elít. Ich príslušníci, hoci neraz pochádzajú z iných častí bývalého ZSSR, sa buď stávajú lojálnymi stúpenkami bieloruskej nezávislosti, alebo sú nahradzovaní etnickými Bielorusmi.¹⁰⁶ Rozhodujúcim faktorom, determinujúcim identifikáciu jednotlivcov s bieloruským národom sa však nestal jazyk, resp. orientácia na bieloruskú kultúru, ale štátna príslušnosť. Tá s najväčšou pravdepodobnosťou zostane na dlhý čas kľúčovým konštitutívnym prvkom identity bieloruského národa aj po prípadných politických zmenách, dokonca i v prípade, keď sa zmení postoj štátnej moci k bieloruskému jazyku. Dvojazyčnosť s dominantným postavením ruského jazyka takisto zostane realitou bieloruskej spoločnosti na dlhý čas.

Zo vzťahu medzi používaným jazykom a hodnotovými preferenciami, ako aj z pomeru bielorusky a rusky hovoriaceho obyvateľstva vyplýva zdanlivo samozrejmy a jednoduchý záver – prípadné politické zmeny v Bielorusku nebude

možné realizovať bez aktívnej podpory, resp. účasti ruskojazyčného obyvateľstva. Preto agenda obrodovania bieloruského jazyka a kultúry nebude môcť byť v krátkodobej časovej perspektíve dominantnou agendou politických zmien. Ak sa národne orientovaný okruh politikov a intelektuálov bude usilovať získať v prospech svojich cieľov väčšinu, resp. podstatnú časť obyvateľstva, bude musieť dokázať, že je v tomto jazyku schopná sprostredkovať a realizovať nielen široký diapazón všeobecno-demokratickej a reformnej agendy, ale aj uspokojíť požiadavky konzumentov masovej kultúry. Bieloruský jazyk sa musí stať jazykom modernizácie. Túto úlohu plní v prípade mnohých mimovládnych organizácií, ale najmä v politickej a sociálno-kultúrnej oblasti. Príkladom, že značná časť mladšej generácie bieloruskojazyčných autorov sa vzdáva tradícionalistickým nacionalistickým konceptom „adradžencau“ z prvej polovice 90. rokov 20. storočia, je minský intelektuálny časopis *Arche*. Dokonca tieto koncepty sú z typologického hľadiska prirovnávané ku konceptom Lukašenkova postsovietskeho nacionalizmu vzhľadom na silné primordialistické prvky – napr. odvolávanie sa na „tradičné civilizačné hodnoty,“ „vlastnú cestu“ Bieloruska a pod.¹⁰⁷ Podobne potrebu reagovať na modernizačné procesy si uvedomuje aj Spoločnosť bieloruského jazyka, keď napr. presadzuje vytváranie počítačového softvéru v bieloruskom jazyku, čo verbálne podporovali aj niektorí oficiálni predstavitelia bieloruského parlamentu.¹⁰⁸ Naopak, v ekonomike a v podnikaní dominuje ruský jazyk, a to bez ohľadu na úroveň podpory resp. odmietania režimu medzi jednotlivými protagonistami tohto prostredia.

Prežitie bieloruského jazyka ako živého nástroja oficiálnej i neoficiálnej komunikácie však z dlhodobého hľadiska nebude možné bez aktívnej politiky zo strany štátu. Minimálnymi podmienkami sú zachovanie suverenity Bieloruska a prinajmenšom rešpektovanie úradnej dvojazyčnosti, ale takisto aj štátna podpora rozvoja bieloruských škôl, bieloruského dabingu v televíznych programoch či prekladania diel zahraničnej literatúry do bieloruštiny. Predstavy o okamžitom zavedení bieloruštiny ako jediného úradného jazyka, ako boli prezentované napr. v roku 1990, ale aj v neskorších rokoch,¹⁰⁹ majú len malú šancu na realizáciu, vzhľadom na jej súčasnú marginalizáciu vo verejnom živote.

¹⁰⁴ National Self-Identification of the Belarussians. National Human Development Report 2000 – UNDP. Minsk : Tarpei Printing House, 2001. Citované podľa: Paznyak, Belarus' Protean..., ref. 73, s. 57.

¹⁰⁵ Jekadumau, Kulturnyja realii..., ref. 23, s. 188.

¹⁰⁶ Dynko, A.: Soviet Nationalism as Lukashenka's Strategy of Survival. In: *RFE/RL*, 9. 12. 2003, Volume 5, Number 46.

¹⁰⁷ Bulhakau, Novaje u lukašenkouskaj..., ref. 89.

¹⁰⁸ Kali kamp'jutary zahavorac' pa-belarusku? In: <http://tbm.iatp.by/index.html>

¹⁰⁹ Ivanova, – Ivanou, – Miac'kouskaja, Sacyjaku'lturnaja prastora..., ref. 9.

LITERATÚRA

- Ancipienka, A.: Belarus or the „Other Europe“ beyond the new borderline. Varšava : Belarusian Collegium, May 2004. http://baj.ru/belkalehium/analitika/eng/europe_eng.htm
- Barščeuskaja, Nina: Belaruskaja emigracija – abaronca rodnaje movy. Varšava : Katedra Belaruskaj Fiľaľohii – Fakultet Prykladnoj Lingivistyki i Uschodneslavianskich Fiľaľohijau, Varšauski Universytet, 2004. <http://www.kamunikat.net.iig.pl>
- Biaľoruski ruch opozycyjny w latach 1956 – 1988. In: *Słownik Dysydentów*. <http://www.karta.org.pl/WspolneMiejsce.asp>
- Belarusians no longer wish to integrate with Russia? Minsk : IISEPS, 2004. <http://www.iiseps.by>
- Belaruski Narodny Front – internetová stránka. <http://www.pbnf.orgBNF-WEB>
- Buhaj, Mikola: Kanec nastaľhii pa SSSR. In: *Naša Niva*, č. 20, 2004, 27. 5. 2004.
- Bulhakau, Valer (ed.): Belarуска-rasijskaja intehracija. Analityčnyja artykuly. Minsk : Encykłapedyks, 2002.
- Bulhakau, Valer: Novaje u lukašenkauskaj ideaľogii. Antyrasijskaja histeryja i nacyjanalistyčny papulizm. In: *Arche*, č. 2, (25), 2003.
- Bulhakau, Valery: Vybery prezidenta kreolau. In: *Arche*, č. 4, (18), 2001.
- Bulhakaw, Valer (ed.): The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Elections. Minsk – Varšava : Analytical Group – East European Democratic Centre IDEE, 2001.
- Clever tongue will take anywhere? Minsk : IISEPS, 2004. <http://www.iiseps.by>
- Do Belarusians Speak Belarussian In the Street? *Belarusian Review*, Vol. 16, No 1.
- Drakachrust, Jury: Wybory parlamentarne w Rosji: Następstwa dla Biaľorusi. In: *Akcent Biaľoruski*, č. 2, 2004, <http://www.kamunikat.net.iig.pl>
- Dynko, Andrey: Soviet Nationalism as Lukashenka's Strategy of Survival. In: *RFE/RL*, 9. 12. 2003, Volume 5, Number 46.
- Electoral Resources of President A. Lukashenko. Minsk : IISEPS, 2004. <http://www.iiseps.by>
- Feduta, Aleksandr (ed.): Belarusskij jeźegodnik, 2003. Sbornik obzornych i analitičeskich materialov po razvitiju situacii v Respublike Belarus v 2003 godu. Vilnius : Institut Belarusi – Obščestvennoje objedinenije „Social'nyje tehnologii“ – Sajt „Naše Mnenije“ (www.nmn.by) – Aksiometričeskaja laboratorija „Novak“, 2004.
- Fitzpatrick, Catherine A.: The information blockade in Belarus... In: *RFE/RL*, 17. 11. 2003.
- Gellner, Arnošt: Národy a nacionalismus. Praha : J. Hřřbal, 1993.
- Goujon, Alexandra: Language, nationalism, and populism in Belarus. In: http://www.prapavis.org/art_goujon1.asp#spasyłki
- Hnatiuk, Ola: Poźegnanie z imperium. Ukraїńskie dyskusje o tożsamości. Lublin : UMCS, 2003.
- Informacyjna wojna przeciwko Biaľorusi. In: *Gazeta Wyborcza*, 16. 2. 2005.
- Ioffe, Grigory: Understanding Belarus: Belarussian Identity. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, č. 8, December 2003, s. 1241-1272.
- Ivanova, S. F. – Ivanou, J. J. – Miac̄kouskaja: Sacyjakuľturnaja prastora movy (sacyjaľnyja aspekty vyvučennia belaruskaj movy). Minsk : Vedy, 1998. <http://www.kamunikat.net.iig.pl>
- Kali kamp'jutary zahavorac' pa-belarusku? In: <http://tbn.iatp.by/index.html>
- Katľarčuk, Andrej: Čamu Belarusy neapanavali litouskaj spadčyny. In: *Arche*, č. 2 (25), 2003.

- Kazakevič, Andrej: Vialikaje Kniaŕstva Litouskaje jak ideaľagičnaja reaľnas'c'. In: *Arche*, č. 5, (28), 2003.
- Kazanecki, Paweł – Pejda, Marta (eds.): Biaľoruś – trzeci sektor, naród, kultura, język. Varšava – Minsk : Wschodnioeuropejskie Centrum Demokratyczne – IDEE, 2002.
- Kłoczowski, Jerzy (ed.): Historia Europy Środkowo-Wschodniej, t. 1. Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000.
- Krupnov, Jurij: Posledňaja opora postsovetskoj civilizacii. In: *Rosbalt.ru*, 28. 3. 2005. <http://www.rosbalt.ru/2005/03/28/201764.html>
- Lalkov, Ihar: Heraldika v područj politiki. Z dejńń štátnej symboliky Bieloruskej republiky. In: *OS*, č. 11, november 2002, s. 29-36.
- Lithuanian's Eastern Neighbours: Politics and Security. Vilnius : General Jonas Žemaitis Military Academia of Lithuania – Lithuanian Atlantic Treaty Organization, 2003.
- Lukašenka, Aliksandr: Vystuplenie Prezidenta Respubliki Belarusi A. R. Lukašenkii na uračystym schodze, prysvečanym Dniu Respubliki, 2. 7. 2003. <http://president.gov.by/rus/president/speech/2003/dokl.html>
- Lukašenko, Aleksandr: Doklad na seminare rukovodiaščich rabotnikov respublikanskich i mestnych gosudarstvennych organov po voprosam soveršenstvovanija ideologičeskoj raboty. In: <http://president.gov.by/rus/president/speech/2003/seminar/>
- Lyč, Leanid: Movu – na dziaržauny p'edestal. Minsk : Tovarystvo belaruskaj movy imia F. Skaryny, <http://tbn.iatp.by/index.html>
- Lukaszenka krytykuje Zachód. In: *Gazeta Wyborcza*, 29. 9. 2004.
- Manajev, Oleg: „Razdvojenije“ belarusskogo soznanija: „globalizm“ protiv „fundamentalizma“. In: *Svobodnyje novosti plus*, júl 2003.
- Mironowicz, Eugeniusz: Biaľoruś. Varšava : Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego – Wydawnictwo Trio, 1999.
- Novosti NISEPI. Minsk : IISEPS, sentiabr 2003 g., vypusk 3 (29).
- Nowak, Andrzej: Od imperium do imperium. Spojżenie na historię Europy Wschodniej. Krakow : Arcana, 2004.
- PAP, Polska Agencja Prasowa, monitoring.
- Perspektivy integracii: S Jevropoj ili s Rossijej? Minsk : IISEPS, 2005.
- Programma Belarusskoj Social-Demokratičeskoj Partii (Narodnaj Hramady), priňata na Objedenonnom sjezde BSDP 29. 6. 1996. Minsk : BSDP (NH), 1996.
- Puť Belarusi k demokracii, kak eto predstavliajetsia Objedinennoj graźdanskaj partii. Prinjata 1-ym (učrediteľnym) sjezdom Objedinennoj graźdanskaj partii 1. 10. 1995 g. Minsk : OGP, 1995. <http://www.ucpb.org>
- Radzik, Ryszard: Kim są Biaľorusini? Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002.
- Riabczuk, Mykoła: Od Maľorosji do Ukrainy. Krakow : Universitas, 2002.
- Sahanovič, Henadz': Vajna s belaruskaj historijaj. In: *Arche*, č. 3 (17), 2001.
- Serwetnyk, Tatiana: Nieprzyjaciel po drugiej stronie granicy. Łukaszenko ostrzeża przed agresjaj ze strony Polski, Litwy i Łotwy. In: *Rzeczpospolita*, 5. 7. 2004.
- Stratehičnaja pľatforma Partii BNF pryňataja VI zjezdam 1 s'neźńa 2002 h. Minsk : Partija BNF, 2002.
- Szybieka, Zachar: Historia Biaľorusi 1795 – 2000. Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2002.
- Švec, Luboš a kol.: Dějiny pobaltských zemí. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- Tovarystvo belaruskaj movy imia F. Skaryny, Minsk : 2003.

- Višou, Anton: Mahilouskija šyŭdy. In: *Naša Niva*, č. 17, 7. 5. 2004.
- Wierzbowska-Miazga, Agata: Republika Białoruś czy republika białoruska? In: *Prace OSW / CES Studies*, nr. 3. Varšava : Ośrodek Studiów Wschodnich, november 2001.
- Wojciechowski, Marcin: Integracja na gruzach b. ZSRR coraz bardziej popularna. In: *Gazeta Wyborcza*, 26. 5. 2005.
- Žarichin, Vladimir: „Prošče skazať, što bez Lukašenko vse budet chorošo, faželeje – osoznať, što on otryażajet opasenija beloruskoj elity“. In: <http://www.strana.ru>, 26. 11. 2002.

Historické formovanie identity a postkomunistická realita v Uzbekistane

PETER JUZA

I. Úvod

Je historickým faktom, že žiadna zo súčasných postsovietskych republík Strednej Ázie (*Turkmenistan, Kazachstan, Kirgizsko, Tadžikistan a Uzbekistan*) sa aktívne nepodieľala na diverzifikácii ZSSR. Stredoázijské elity skôr pragmaticky podporovali pokusy M. Gorbačova o reformu vzťahov v rámci existencie ZSSR. Boli napojené na mocenské centrum v Moskve a od počiatku vnímali nezávislosť ako „nechcený“ dar. Rozpad ZSSR pre nich znamenal možnú stratu ekonomických a iných privilégií a kódoval aj ekonomicko-sociálne ťažkosti republík, ktoré boli zväzovou Moskvou nadštandardne dotované.

Všetky republiky, Uzbekistan nevynímajúc, sa musia dodnes vyrovnávať s dôsledkami rozpadu ZSSR a problémami transformácie klanovo-archaických spoločenských vzťahov.

Spoločnou črtou prechodného obdobia všetkých stredoázijských republík je špecifická transformácia ich ekonomík. Jednotlivé krajiny siahli skôr po čínskom evolučnom modeli. De facto odmietli chaotickú ekonomicko-spoločen-sko-politickú transformáciu, tak ako ju presadzoval v Ruskej federácii B. Jeľcin. Toto síce nekoordinované, ale unisono odmietnutie sa neskôr zákonite prejavilo na konštrukcii vzťahov s Moskvou, skeptických postojoch voči *Spoločenstvu nezávislých štátov* (pozn. od počiatku mali najkritickejšie stanoviská k podpore SNS *Kazachstan a Uzbekistan*), resp. vytváraním si vlastných koordinovaných a ad hoc zoskupení (napr. *Stredoázijský zväz*, resp. *GUUAM*), ktoré dnes akcentujú a dotvárajú postsovietske diferenciacné procesy.

Stredoázijské subjekty, mimo medzinárodno-právnej subjektivity a samostatnosti získali aj nový *geopolitický štatút*, ktorý využívajú v rámci procesov pozvoľného a stabilného znižovania ruského vplyvu v postsovietskej Strednej a celého priestoru centrálnej Ázie. Preto je akýkoľvek pokus o novú kvalitu kontaktov v priestore bez účasti Moskvy, ňou samou vnímaný, ako výraz „protiruskej“ politiky. Tieto reakcie majú mimo surovinového podtónu, predovšetkým psychologickú dimenziu a dimenziu geopolitickej nevyhranenosti Ruska. Nemožno však opomenúť ani *nábožensko-kultúrny rozmer*.

ÚSTAV POLITICKÝCH VIED

Edícia
MONOGRAFIE A ŠTÚDIE

Zväzok 2

JURAJ MARUŠIAK – MICHAELA FERENCOVÁ
editori

**Teoretické prístupy
k výskumu problematiky identít
a ich praktické aplikácie**

zborník zo seminára

Vydal Ústav politických vied SAV
vo VEDE, vydavateľstve Slovenskej akadémie vied ako 3528. publikáciu.

Prvé vydanie.

Zodpovedná redaktorka Jitka Madarásová

Obálka Lubomír Krátky

Technická redaktorka Jana Janíková

Tlač VEDA, vydavateľstvo SAV

ISBN 80-224-0843-3
EAN 9788022408431